

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет педагогіки, психології, соціальної роботи та
мистецтв

Кафедра дошкільної освіти

Освітня програма «Дошкільна освіта»
Спеціальність 012 Дошкільна освіта

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня «магістр»

ФОРМУВАННЯ ОСНОВ САМОВЛАДАННЯ У ДІТЕЙ 5-6
РОКІВ

ЗГОДА ВІКТОРІЯ ВАЛЕНТИНІВНА

Науковий керівник:

Пісоцький О. П., к. психол. н., доцент кафедри
дошкільної освіти

Рецензенти:

Бобро Л. В., к. пед. н., доцент кафедри дошкільної
освіти

Тимошенко О. А., к. психол. н., доцент кафедри
загальної та практичної психології
Ніжинського державного університету імені Миколи
Гоголя

Допущено до захисту: Протокол №5 від 29.11.2023 р.
Завідувач кафедри дошкільної освіти:

Кононко О.Л., д. псих. н., професор

Магістерська робота «*Формування основ самовладання у дітей 5-6 років*» досліджувалася на теоретичному й емпіричному рівнях. На теоретичному рівні обґрунтована проблема розвитку основ самовладання старших дошкільників у контексті вольового розвитку, зокрема: проаналізовано стан дослідження питання самовладання у наукових дослідженнях; здійснено огляд та відповідну аналітичну роботу над питанням чинників розвитку основ самовладання у дітей 5–6 років

Для розв'язання емпіричних завдань дослідження, створені програма та методика констатувального експерименту, уточнені компоненти, розроблені критерії та показники основ самовладання старших дошкільників та схарактеризовані його рівні, на основі яких були обґрунтовані педагогічні умови та розроблено систему роботи щодо оптимізації процесу виховання основ самовладання старших дошкільників в умовах ЗДО.

Ключові слова: самовладання, вольовий розвиток, вольова поведінка старших дошкільників, дисциплінованість, основи самовладання старших дошкільників.

The master's thesis "*Formation of the Basics of Self-Control in Children of 5-6 Years of Age*" was researched at the theoretical and empirical levels. At the theoretical level, the problem of developing the foundations of self-control of senior preschoolers in the context of volitional development is substantiated, in particular: the state of research on self-control in scientific research is analyzed; a review and relevant analytical work on the factors of development of self-control in children aged 5-6 years is carried out

To solve the empirical tasks of the study, the program and methodology of the ascertaining experiment were created, the components were clarified, criteria and indicators of the foundations of self-control of senior preschoolers were developed and its levels were characterized, on the basis of which the pedagogical conditions were substantiated and a system of work was developed to optimize the process of educating the foundations of self-control of senior preschoolers in the conditions of preschool educational institutions.

Keywords: self-control, volitional development, volitional behavior of senior preschoolers, discipline, basics of self-control of senior preschoolers.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОВЛАДАННЯ ДІТЕЙ 5-6 РОКІВ	9
1.1. Питання самовладання та його аналіз у контексті становлення особистості	9
1.2. Психолого-педагогічні аспекти виховання основ самовладання дітей 5-6 років.	14
1.3. Чинники розвитку основ самовладання дітей 5-6 років	19
Висновок до розділу 1	24
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ ОСНОВ САМОВЛАДАННЯ ДІТЕЙ 5-6 РОКІВ. ..	26
2.1. Методика та процедура дослідження самовладання дітей 5-6 років ..	26
2.2. Рівні сформованості основ самовладання дітей старшого дошкільного віку та їх характеристика	32
2.3. Вплив вихователів та батьків на виховання основ самовладання дітей 5-6 років	43
2.4. Рекомендована система роботи для оптимізації процесу формування основ самовладання (зібраності та витримки) дітей 5–6 років.	51
Висновки до розділу 3	58
ВИСНОВКИ	59

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 52

ДОДАТКИ 56

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасне суспільство зацікавлене у самодостатній особистості, яка здатна впевнено виконувати діяльність, наполегливо долати труднощі, досягати поставленої мети, бути самостійною щодо організації різних видів діяльності, отримувати якісний результат, бути готовою контролювати власні дії.

Вагомою рисою, яка сприяє таким значущим досягненням й активності особистості у соціумі є її самовладання (витримка, зібраність), а оскільки властивості особистості розпочинають формуватися у період дошкільного дитинства, наша увага і зупинилася на особливостях виховання основ самовладання дітей 5-6 років.

У науці інтерес до самовладання з'являється на основі двох напрямів дослідження: розвиток вольової активності та виховання вольових рис характеру у зростаючої особистості. Самовладання як одна з рис індивіда, виникає у період дошкільного дитинства. Вона тісно пов'язана з дисциплінованістю, організованістю та іншими рисами. У сучасних нормативних документах, зокрема у Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», а також у Державному стандарті – базовому компоненті дошкільної освіти (БКДО), низці чинних програм дошкільної освіти її відносять до важливих особистісних якостей дитини старшого дошкільного віку.

У науці питання самовладання носить комплексний міжпредметний характер, оскільки її досліджують у філософії, психології та педагогіці. У психологічній науці її активно досліджували І. Бех, С. Максименко, Н. Максименко, С. Соловйова та ін. Значний внесок у визначенні її педагогічної ролі зробили Г. Беленька, Т. Піроженко, О. Кононко, А. Богуш та ін.

Значний інтерес до самовладання у дошкільній освіті зумовлений її віднесеністю до вольової активності, до питання морально-вольового

розвитку та становлення особистості 5 – 6 років, а також її зв'язок з різними напрямками виховання підростаючого громадянина. Її окремі аспекти вивчали у своїх дослідженнях як рису особистості дошкільника О. Кононко, Г. Беленька, М. Машовець, Л. Гурлева та ін. питання розвитку означеної якості було здійснено у дослідженнях Г. Люблінської, Л. Соловйової, Т. Піроженко, О. Кононко та ін.

Проте на сьогодні недостатньо дослідженими є педагогічні умови розвитку основ самовладання у дітей 5–6 років, що й зумовило обрання теми нашого дослідження **«ФОРМУВАННЯ ОСНОВ САМОВЛАДАННЯ У ДІТЕЙ 5-6 РОКІВ»**.

Мета дослідження: виділити та обґрунтувати педагогічні умови формування у дітей 5-6 років основ самовладання .

Завдання дослідження:

1. Схарактеризувати основні поняття дослідження.
2. З'ясувати чинники та психолого-педагогічні засади розвитку основ самовладання дітей 5–6 років.
3. Визначити критерії, показники та компоненти основ самовладання дітей 5-6 років і схарактеризувати рівні розвиненості.
4. Дослідити вплив дорослих на виховання основ самовладання дітей 5-6 років.
5. Розробити систему роботи з оптимізації процесу виховання у дітей 5–6 років основ самовладання.

Об'єкт дослідження: формування основ самовладання дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: педагогічні умови формування основ самовладання дітей 5-6 років.

Під час виконання дослідження нами було використано комплекс методів: *теоретичні* (аналіз, синтез, класифікація, систематизація, конкретизація); *емпіричні* (спостереження, бесіда, анкетування,

констатувальний експеримент, аналіз планів роботи вихователів); *методи кількісної та якісної обробки даних.*

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

- з'ясовано значення формування основ самовладання дітей старшого дошкільного віку;
- уточнено критерії та рівні сформованості основ самовладання як значущої риси особистості старшого дошкільника;
- визначено вплив батьків і педагогів на формування основ самовладання дітей 5-6 років в освітньому процесі ЗДО;
- обґрунтовано педагогічні умови формування основ самовладання старших дошкільників і розроблено систему роботи з оптимізації означеної вольової риси дітей 5–6 років.

Практичне значення роботи у практичному використанні педагогами ЗДО розробленої методики для емпіричного дослідження основ самовладання старших дошкільників. Результати дослідження можуть бути використані студентами з метою підвищення компетентності щодо науково-практичного оволодіння напрямку виховання дітей дошкільного віку.

Апробація результатів дослідження. *Взято участь у конференціях:*

1. ІХ Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку» (19 жовтня 2022 року, м. Ніжин, НДУ імені Миколи Гоголя);
2. Регіональна науково-практична Інтернет-конференції студентів, молодих науковців, педагогів-практиків «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, педагогічні пошуки, здобутки» (20 червня 2023 року, м. Ніжин, НДУ імені Миколи Гоголя);
3. Х Всеукраїнська студентська науково-практична Інтернет-конференція студентів, магістрів, молодих науковців «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку» (18 жовтня 2023 року, м. Ніжин, НДУ імені Миколи Гоголя);

Наукові статті:

1. Згода В. Розвиток самооцінки дошкільника як підґрунтя його самовладання. *Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, педагогічні пошуки, здобутки: збірник матеріалів Регіональної науково-практичної Інтернет-конференції студентів, молодих науковців, педагогів-практиків / за заг. ред. проф. О. Л. Кононко*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2023. С. 58–63.
2. Згода В. Особливості розвитку волі та вольової поведінки у період дошкільного дитинства. *Актуальні проблеми та інноваційні пошуки у галузі сучасної дошкільної освіти: збірник наукових статей студентів, магістрів, молодих науковців спеціальності 012 Дошкільна освіта / за заг. ред. проф. О. Л. Кононко*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2023. С. 66–71.

Структура роботи: дипломна робота складається зі змісту, вступу, двох розділів із підпунктами, висновків до кожного розділу, загального висновку, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи 77 сторінок, основного тексту – 60 сторінок, списку використаних джерел – 43 позиції на 5 сторінках, додатків 8 на 10 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОВЛАДАННЯ ДІТЕЙ 5-6 РОКІВ

1.1. Питання самовладання та його аналіз у контексті становлення особистості

В повсякденному житті ми часто користуємось поняттям «самовладання» (витримка, стриманість), водночас не замислюючись над його змістом. Батьки та педагоги можуть назвати дитину стриманою, орієнтуючись на різні критерії. Як зазначають фахівці, стриманою можна назвати дитину, яка здатна діяти за рахунок власних сил, вміє переборювати нескладні перепони, стримуючи свої психічні й фізичні реакції без звернення за допомогою до дорослих. Психологи і педагоги зазначають, що стриманою є дитина, яка виявляє основи самоконтролю, ініціативу, творчо відноситься до навколишньої дійсності, займається упродовж певного часу наодинці, сама організує свій вільний час, може у суперечці відстояти свою точку зору, дати власну оцінку роботі або вчинкам інших.

Насамперед, означене явище є ознакою особистості й розглядається у науці як певна її риса (властивість). Так, під особистісною рисою розуміють визначальну зрілу здатність, яка дозволяє керувати власною поведінкою та діяльністю й виявляється у їх послідовності та постійності [8]. Отже, означена властивість відіграє визначальну роль у життєдіяльності людини. З великою долею ймовірності її можна віднести до вольових якостей, адже це певний свідомий регулятор дій. Саме тому О. Степанов, у цьому сенсі, говорить про можливість особи підпорядковувати власні дії наміченим цілям та спрямовувати у певне русло свої зусилля [28].

При цьому у психологічній науці прийнятним є положення, що вольові якості поділяють на позитивні й негативні. При чому позитивні особистісні утворення з кращого боку характеризують особистість та її діяльність [20]. Отже, наголошується на необхідності акцентувати увагу на позитивних ознаках емоційно-вольової сфери людини. Водночас, вольові риси відіграють важливу роль за тих обставин, коли потрібно й важливо долати перепони, труднощі, спрямовувати власні дії поведінку у відповідному напрямі, коли існує боротьба між мотивами, коли необхідно привести у відповідність власну поведінку з нормами та цінностями соціуму, а також дотримуватися умов виконання діяльності [28].

Сучасні дослідники відмічають, що існує ціла низка позитивних вольових рис і надають визначення 10 з них. Зокрема під самовладанням дослідники розуміють свідому здатність особистості у якісному плануванні, ефективній організації діяльності та самостійним діям у плані досягнення мети [32]. При цьому іншим визначенням самовладання є здатність до витримки, що дозволяє контролювати власні психічні та фізичні прояви, які заважають досягненню мети. Протилежною, тобто негативною рисою є імпульсивність, схильність діяти за першим спонуканням, поспішно, не обмірковуючи своїх вчинків. Як бачимо, означена властивість дозволяє підпорядкувати власні потреби, інтереси до умов і вимог певної діяльності, контролюючи свій стан, і саме за цим її будуть оцінювати у певній спільноті.

Саме тому С. Гончаренко розглядає самовладання, витримку як «одну з властивостей особистості». На думку фахівця, дане поняття характеризується двома факторами: сукупністю засобів - знань, умінь і навичок, якими володіє особистість, її ставленням до процесу діяльності, її результатів і умов здійснення, а також зв'язками з іншими людьми, які склались в процесі діяльності [11, с.297].

Згідно визначення О. Соловієнка, самовладання – це властивість, риса характеру або здатність особистості, для діяльності якої властива ініціативність, прагнення без сторонньої допомоги оволодіти знаннями та

способами діяльності, використати набуті знання та уміння у життєвій практиці, контролюючи свій емоційний стан (стриманість, витримка) [43].

З. Гуріна наголошує, що слід розрізняти самовладання як незалежну, впевнену та ініціативну поведінку дитини в різних життєвих ситуаціях та самовладання як ситуативну рису, яка проявляється лише у тих видах діяльності, до яких дитина схильна, має здібності, відчувається впевнено. Про самовладання, витримку може йтися тоді, коли дитина здатна обходитися власними силами, виконуючи знайомі й нескладні завдання, демонструючи витримку, долаючи труднощі на шляху до мети, не звертатися без потреби по допомогу [11].

У своєму дослідженні будемо керуватись визначенням самовладання, що надала В. Котирло. Науковець розглядає самовладання як інтегровану якість особистості, що включає в себе витримку, незалежність, ініціативність, цілеспрямованість і оптимізм. Цю якість авторка розглядає у контексті проблеми підготовки дітей до школи, позначаючи її як волюву готовність. Водночас, феномен, на її думку, передбачає розвиток здатності дітей 5-6 років контролювати за власною поведінкою, сприймати вимоги батьків і педагогів, готовності підпорядковувати своє поведіння відповідно до моральних і духовних цінностей, норм поведінки і водночас проявляти, окрім вже вказаних чеснот, витримку, що поєднується із дисциплінованістю. Кожна з названих рис є необхідною умовою розвитку самовладання.

Розглянемо характеристики особистості з якими має зв'язок самовладання. Для початку проаналізуємо дисциплінованість. У загальному розумінні – це властивість людини, яка полягає у свідомому прагненні слідувати загальновизнаним нормам і правилам життєдіяльності у соціумі. М. Ярмаченко відмічає складність даної якості й наголошує, що вона містить у собі низку критеріїв прояву, зокрема толерантність, витримку, внутрішню зібраність, мобілізованість, особисту відповідальність, прийняття законів і норм соціуму [8]. Отже, на думку науковця тут присутні, насамперед, моральність, а також підкреслює її важливість для різних спільностей, де

може перебувати людина чи дитина, для здійснення спільних дій та окремо взятої діяльності.

Розглянемо інші якості. Так, у словнику української мови поняття «незалежний» розуміється як організований, рішучий у поведінці, діях, має певну витримку [50, с. 237]. Дослідники наголошують, що з віком така здатність переростає в уміння дитини узгоджувати свої погляди, бажання з оточуючими [31,].

О. Кононко підкреслює, що незалежність не варто плутати з дитячим капризом. Незалежна дитина, як правило, пояснює свої дії (здатна зробити це), вона висуває докази, пояснює, чому вчиняє так чи інакше. Капризна дитина лише бурхливо проявляє свої емоції, їй доводити нічого [18, с. 9].

У трактуванні поняття самовладання З. Гуріна розрізняє показники незалежності, витримки й автономності. дослідниця зазначає, що автономність свідчить радше про прагнення дитини розв'язувати свої проблеми без втручання дорослих, ніж про продуктивність його діяльності. Витримку при цьому авторка намагається пояснити через контроль за власним станом, поведінкою. Таким чином, *незалежним* слід вважати дошкільника, здатного діяти продуктивно, конструктивно, виявляючи витримку, без допомоги дорослого. *Автономна* дитина, яка надає перевагу відокремленій від дорослого формі дій [14, с. 7].

Самовладання тісно пов'язане й з ініціативністю. За визначенням Ш. Генеліна, *ініціативність* – це вміння легко братися за справу з власного бажання, не чекаючи зовнішнього стимулу; внутрішній підйом, енергія, самовладання, витримка та наполегливість при виконанні задуманого [16].

Однією з найважливіших вольових якостей особистості та складовою самостійності є *цілеспрямованість*. Так, за твердженням С. Максименко, цілеспрямованість визначається принциповістю та переконанням людини і виявляється в глибокому усвідомленні нею своїх завдань і необхідності їх здійснювати. Цілеспрямованість виявляється в умінні особистості керуватись

у своїх діях не випадковими прагненнями, а постійними переконаннями, принципами [8].

Важливу роль у становленні самовладання відіграє *відповідальність*, під якою З. Гуріна розуміє свідоме ставлення дитини до розпочатої справи, даної обіцянки, вміння передбачати наслідки своєї активності для інших людей [14, с 7].

За даними науковців відповідальність проявляється у серйозному ставленні особистості до обов'язків, здатності надавати перевагу обов'язку перед розвагою; відповідати перед іншими за свої рішення та їх наслідки; дотриманні слова, виконанні обіцянки; послідовності у словах і вчинках; відчутті межі припустимої поведінки, витримки; бажанні до самовдосконалення; готовності визнати свої помилки, вмінні з власного бажання братися за складну або клопітку справу [37].

М. Савчин наголошує на важливості *критичності* у структурі організованої та самостійної діяльності, адже свідомому вибору діяльності звичайно передуює критичний аналіз обставин, власних можливостей і витримки, зумовлює прояви такої якості як критичність [38].

Таким чином, нами проаналізовані наступні поняття: *самовладання, дисциплінованість, незалежність, ініціативність, цілеспрямованість, відповідальність, автономність, критичність*. У найбільш загальному розуміння самовладання є здатністю людини до витримки, що дозволяє контролювати власні психічні та фізичні прояви, які заважають досягненню мети. У ході дослідження ми виходили з розуміння, що самовладання є системним утворенням, інтегрованою характеристикою особистості з такими складовими, як дисциплінованість – зібраність, витримка, здатність дотримуватися умов і вимог діяльності; незалежність – уміння обходитись без допомоги дорослого і просити її лише тоді, коли в цьому є реальна потреба; ініціативність – уміння братись за справу за власним бажанням; цілеспрямованість – уміння керуватись своїми переконаннями, принципами, а не випадковими прагненнями; відповідальність – серйозне ставлення до

розпочатої справи, здатність надавати перевагу обов'язку перед розвагою, автономність – надання переваги відокремленій від дорослого формі дій.

1.2. Психолого-педагогічні аспекти виховання основ самовладання дітей 5-6 років

Провідна роль у розвитку самовладання належить вихованню та навчанню. При цьому необхідно враховувати фізіологічні та психологічні особливості дитини певного віку та статевої належності.

У сучасній психолого-педагогічній науці прийнято вважати, що індивідуально-психологічні передумови самовладання є важливі, але вони піддаються змінам. Дані про вагоме значення раннього дитинства в становленні особистості дитини призвели до фаталістичних поглядів, ніби перші роки життя дитини визначають майбутнє дорослої людини. Насправді в дитинстві формуються лише передумови і можливості майбутнього розвитку, а настільки вони реалізуються залежить від наступного життєвого досвіду [22].

Рівень самовладання, як правило, зростає з віком, що пов'язано з більшими можливостями особи, здатністю виконувати дедалі складніші розумові, фізичні дії. Тому те, що оцінюється як прояви поведінки у 2-3 річних дітей (уміння вдягатись без допомоги дорослого, самотійно їсти), вже недостатньо для оцінки цієї якості в старших хлопчиків чи дівчаток.

М. Савчин наголошує, що наприкінці дошкільного дитинства відбуваються важливі зрушення у волі. Науковець наголошує, що діти вже можуть формулювати мету, спланувати процес (етапи) розв'язання, а потім, на основі таких дій, реалізувати відповідний задум. Окрім цього науковець відмітив, що у цьому ж віці зростає й можливість дотримуватися та контролювати власні дії й вчинки старшими дошкільниками. Отже, у дітей 5-6 років, як засвідчує, дослідник виникає можливість свідомо орієнтуватись на норми і вимоги діяльності й на основі них організувати її. У цьому сенсі

дитина стає суб'єктом діяльності, оскільки здатна стимулювати появу складних вольових актів, до яких належить самовладання.

У цьому ж напрямі П. М'ясоїд наголошує на існуванні стійких зв'язків як між вольовими актами й властивостями людини, та і між самими рисами. Так, дослідник відмічає зв'язок витримки, організованості, наполегливості й ініціативності. Оскільки, на його думку, вони всі відносяться до змістового (операційного) боку діяльності й одночасно забезпечують планування та орієнтування на нього, поступово досягати наміченої цілі, мобілізуватися перед можливими перешкодами, приймати відповідні рішення й активно діяти. Автор відмічає, що саме ці ознаки виникають у 5-7-річному віці.

І. Маноха також підтримує погляди науковців і водночас підмічає й вагомі чинники, які сприяють появі відповідної поведінки. Дослідник вказує на появу такого явища як очікування успіху (мотивація досягнення), поряд з якими він відмічає й цілеспрямованість (ставити мету й спрямовувати власні зусилля щодо її реалізації), а також на завершеність дій (вказує на результат й орієнтацію на нього, як відповідний зразок) [24, с. 233-234]. Всі означені складові вольової активності мають певним чином організовуватися й підпорядковуватися свідомості особистості. Отже, з нашої точки зору, це стосується особистих досягнень у дитини наприкінці дошкільного дитинства.

Р. Павелків вважає розвиток волі наслідком появи самосвідомості у дитини й пов'язує це насамперед з відчуттям дитини суб'єктом діяльності. Це суб'єктивне відчуття дозволяє здійснювати цілеспрямовану й певним чином організовану поведінку, яка характеризується орієнтацією дитини не лише на власні правила дій, але й виконання (дотримання) норм, встановлених у соціумі. Ця активність, на думку автора, і є довільною (вольовою) поведінкою [25, с. 326].

Л. Василенко означену форму активності ототожнює з можливостями дітей, що полягають у наміченні цілі, плануванні етапів роботи, прийнятті необхідних рішень, долавання перешкод, отримання результату та його оцінка. Всі ці моменти, за переконанням автора, складають основу вольової

готовності дітей до школи [25]. Отже, самовладання розглядає поряд із іншими вольовими рисами, вважаючи дане особистісне утворення наслідком взаємодії властивостей волі, а довільна поведінка, витримка у цьому сенсі, є її критеріями. При цьому доведено, що основним підґрунтям розвитку самовладання дитини дошкільного віку є необхідний рівень розвитку знань, умінь і навичок. Проте, не всі діти, які мають цей рівень, проявляють самовладання, оскільки воно потребує сформованості у дошкільника ще й елементарного почуття обов'язку [23].

Аналізуючи витримку як ознаку особистості, науковці виділяють низку психічних процесів, необхідних для його виховання. В першу чергу це мислення, адже будь-яка задача вимагає від дитини її осмислення, прийняття рішення і вміння практично її розв'язати. Тобто, інтелектуальні здібності дитини впливають на самовладання. При цьому витримка пов'язана з волею, тому що вирішення певного завдання вимагає від дитини цілеспрямованості, вольових зусиль, вміння проявляти наполегливість. Вольові якості - це стрижень витримки. Також самовладання пов'язано з емоціями дитини, і не лише їх контролем: завдання, запропоноване дорослим дитині, повинне набути для неї особистісного сенсу, стати переживанням. Дошкільник має відчувати радість від переборення труднощів [23].

Під впливом навколишнього середовища та власної активності за допомогою педагогічно-організованого впливу дитина набуває знання, вміння та навички, які більшість вчених вважають засадами організованості. Досліджуючи основи формування самовладання, дослідники визначають її як інтегровану морально-вольову якість особистості, що включає як операційно-предметну (об'єктивну), так і особистісну (суб'єктивну) сторони і виявляється у відносній витримці (мобілізованості), ініціативності, незалежності, відповідальності та прогностичності» [17].

Л. Веденісова зазначає, що при органічній єдності двох сторін цієї властивості – прагнення до самостійної діяльності (емоційно-вольовий компонент) та вміння її здійснювати (змістовий компонент) – провідне

значення належить змістовному, оскільки успішне здійснення самостійної діяльності залежить, перш за все, від наявності різнобічних, глибоких і міцних знань, необхідних умінь та навичок. Прагнення до самостійної діяльності знаходиться у складній залежності від суб'єктивних та об'єктивних чинників, що стимулюють або гальмують її розвиток. Співвідношення цих компонентів ускладнюється ще й тим, що прагнення до самостійної діяльності ніби виключає допомогу зовні, а вміння її здійснювати припускає означений ступінь навчання або виховання, яка неможлива без зовнішнього втручання[10].

На зв'язок розвитку самовладання у дитини з моральним вихованням звертала увагу дослідниця З. Гуріна. Дослідниця відмітила, що керівна роль дорослого змушує дитину підпорядковувати свою поведінку встановленим ним правилам, орієнтуватись та усталені в соціумі норми поведінки. Автор зазначає, що без розвитку такої якості, як самовладання, поведінка дитини набуватиме характеристик прямого наслідування без засвоєння, без розуміння цих норм. Надання певної свободи у такому випадку може призводити до вередування, асоціальних проявів у дитини. Постає необхідність формування звичок організованої поведінки а саме: набуття нею вміння самостійно приймати рішення у рамках встановлених норм та правил, незалежно діяти та виявляти витримку та критичність в різних життєвих ситуаціях, спираючись на морально-етичні цінності суспільства [18].

Г. Люблінська зазначала, що за самовладанням дитини завжди стоїть керівна роль і вимоги дорослих. Проте з розвитком дітей вони стають дедалі менш явними. Змушена підкорятися вимогам дорослих, дитина дошкільного віку починає орієнтуватись на них як на певні норми поведінки. І лише на основі усталених стереотипів, що відповідають вимогам старших, може бути вихована справжнє самовладання як важлива риса особистості. Якщо звички не сформовані, надана дитині самостійність призводить до порушення суспільних вимог.

Слідування вимогам дорослих часто вимагає від дитини певного вольового зусилля. На думку дослідників, перехід від прагнення здійснити дію безпосередньо, в залежності від об'єктивних та суб'єктивних чинників, здійснюється з більшим або меншим вольовим напруженням, яке необхідне для того, щоб довести початок справи до її логічного завершення [33].

Воля дитини розвивається від репродуктивного характеру до певної витримки, мобілізованості й незалежності, пов'язаної із оволодінням різними видами дитячої діяльності (ігровою, трудовою, художньою, пізнавальною), у якому вона отримує можливості виявити себе. Названі види діяльності певним чином впливають на формування самовладання. Гра закладає основи активності й ініціативності. Трудова діяльність сприяє розвитку наполегливості у досягненні результату, цілеспрямованості й усвідомлення дій, уміння планувати трудові дії. Художньо-естетична діяльність формує незалежність суджень дитини, прагнення пошуку адекватних способів виявлення себе, що у свою чергу, є передумовами розвитку дитячої творчості. Відтак, розвиток організованості передбачає систематичну й послідовну роботу педагога в різних сферах її діяльності [19].

На думку В. Кузьменко, з метою становлення самовладання у дітей старшого дошкільного віку доцільно створювати в дошкільному закладі такі умови: надавати дітям можливість діяти самостійно, робити власний вибір; вправляти їх у практичному застосуванні набутих вмінь та навичок; сприяти можливості оцінювати свої вчинки та результати діяльності; вводити мотиви соціального заохочення та значущості дій і вчинків; забезпечувати оптимальну, адекватну допомогу, використовуючи непрямі методи керівництва; створювати сприятливі умови тим дітям, які проявляли самостійність, для демонстрації своїх нових умінь та навичок одноліткам; сприяти визнанню цих дітей у групі, підвищенню у них впевненості у своїх силах, розуміння значимості своїх самостійних дій для інших [26].

Досвід роботи психолога Г. Сартан вказує на те, що відсутність самовладання у поведінці дитини залежить від ставлення до неї батьків, їх

відношення до перших проявів її незалежних дій, відсутність надмірної опіки, обмеження дитини від «негативного впливу» оточуючого середовища, попередження «помилки» у вчинках через заборону чи виконання чогось за неї тощо [18].

Таким чином, аналізуючи праці науковців, можна стверджувати, що самовладання дитини зростає з її віком. Цьому сприяє розвиток мислення, волі, емоційної сфери та набуття нею знань, умінь і навичок, які вона отримує з навколишнього середовища під впливом навчання та виховання. Також при цьому важливими є прагнення до самостійної діяльності, що базується на основі усталених норм поведінки. Як зазначалося вище, для становлення організованості дитини дошкільного віку важливо створювати відповідні умови. Проаналізовані психолого-педагогічні аспекти формування самовладання дошкільників слугуватимуть концептуальними засадами при подальшому дослідженні виховання означеної риси у дітей 5-6 років.

1.3. Чинники розвитку основ самовладання дітей 5-6 років

Серед засобів впливу на розвиток особистості дитини дошкільного віку дослідники на перше місце ставлять дитячу діяльність – ігрову, навчальну, трудову, комунікативну.

Г. Беленька, зазначає, що прагнення до незалежних дій слід підтримувати у дошкільників з перших днів їх перебування у дошкільному закладі. Особливого значення при цьому набуває використання різних видів трудової діяльності. Так, залучення дітей до господарсько-побутової праці розпочинається з вправлення в молодшій групі у навичках самообслуговування, виховання інтересу до праці. У старшому віці вводяться елементи домогосподарства. Сприяє розвитку самовладання використання ручної праці: у дітей розвивається вміння ставити мету, шукати шляхи її реалізації, переносити здобуті знання у повсякденне життя. Праця в природі частіше організовується як колективна, групова, але чільне місце в ній

займають індивідуальні доручення, які сприяють розвитку у дітей відповідальності за свою роботу.

Трудове виховання формує взаємодопомогу, а також сприяє вихованню набуті вміння долати труднощі сумісними зусиллями, активізують почуття впевненості у своїх силах, відповідальність за свою частину роботи перед колективом, а також сприяють виникненню самовладання.

Феномен дитячої самовладання в конструктивній діяльності розглядала Ю. Демидова. Вона писала, що вирішення конструктивних задач впливає на розвиток когнітивного компонента самовладання. Пошук варіантів вирішення конструктивної задачі, прагнення отримати доцільний і цікавий продукт сприяє розвитку таких складових пізнавальної сторони самовладання, як прагнення до пошуку нових знань, дослідницька активність, здатність застосовувати набуті знання на практиці, прояви критичності в оцінюванні отриманого продукту, прогностичність і творчість [16].

В своєму дослідженні науковець відзначає, що конструктивна діяльність містить у собі пізнавальну та продуктивну функції, які впливають на формування першооснов пізнавальної незалежності у дітей. Серед них виділено такі: емоційно-мотиваційний, когнітивно-змістовий і діяльнісно-перетворювальний. Активізація пізнавальної діяльності, розвиток ініціативності, творчості, відповідальності у виборі діяльності сприяє моделюванню спеціальних ситуацій у процесі конструктивної діяльності. Врахування рівнів сформованості пізнавальних самоорганізованих дій у дітей, їх інтересів у конструюванні, індивідуальних особливостей дає змогу використовувати індивідуально-диференційований підхід на заняттях, що виступає умовою розвитку самовладання у дошкільному закладі [15].

Значний вплив на розвиток дитини має образотворча діяльність. Дослідники пропонують використовувати з цією метою виховні можливості ліплення, малювання та аплікації. Окрім продуктивних видів діяльності

науковці відмічають виховні можливості ігрової діяльності, зокрема музичну, ігрові.

Музичні заняття через колективну організацію рідше знаходять своє відображення в самостійній діяльності дітей, ніж заняття з аплікації, ліплення, малювання, що мають елементи індивідуальної організації роботи у груповій кімнаті. Так, серед рекомендацій, спрямованих на активізацію організованих і самостійних дій дітей, їх самовладання виділяють такі: відбір доступного і цікавого для дітей репертуару; використання під час занять посібників, що знаходяться у доступному для дітей місці під час їхньої самостійної діяльності, навчання прийомів діяльності, об'єднують різноманітні види художньої творчості; навчання способам самостійних дій; сприяння самостійному навчанню і взаємодопомозі. Проявам самовладання у дошкільників сприяє організація свят, особливо коли їх сценарії складаються з урахуванням активних незалежних дій дітей в різних епізодах [10].

Дослідниками відмічається позитивний вплив різних видів ігор для активізації особистісного розвитку та розвитку самовладання, зокрема: сюжетно-рольових, будівельно-конструктивних, дидактичних, рухливих, народних. Так, О. Савчук зазначає, що гра дає можливість дошкільнику реалізувати свої бажання та прагнення, управляти тими предметами та діями, які до цього були доступні лише дорослому, спробувати свої власні сили, бути незалежним і при цьому організованим. У грі закладено одну з найголовніших ознак самовладання – пізнавальну активність дитини, можливість добровільного вибору, формування мотивів діяльності [26].

Гра сприяє розвитку у дитини пізнавального інтересу, заохочує до застосування на практиці вже засвоєних знань та вмінь і пошуку нових, спрямовує на творче, нестандартне вирішення ігрового завдання, що створює для розвитку когнітивного компонента самовладання [11].

Також на самовладання має вплив і продуктивна діяльність дітей 5–6 років. є основою для набуття дитиною досвіду у використанні предметів, іграшок, різного роду матеріалів, а також формування художніх вмінь,

зокрема у ліпленні, аплікації, художній праці визначення, які лежать в основі створення художньо-пластичних образів.

Означена діяльність, на основі такого її розуміння, поєднує у собі кілька форм дитячої активності: ліплення й аплікацію, художню працю й в цілому працю дітей. Здійснення такої діяльності вимагає від дітей 5-6 років не лише певних знань і вмінь, але й здатностей до реалізації діяльності: постановку цілі, прогнозування етапів роботи, пошук засобів, прийняття рішення, оцінка отриманого результату. Як бачимо, в основі предметно-практичної діяльності знаходять своє відображення вольові властивості особистості, зокрема ті, які відповідають за операційний бік активності, визначальною якої є самовладання.

Зокрема І. Дьоміна, наголошує, що така діяльність забезпечує набуття вміння формулювати мету, відшукати необхідний матеріал, врахувавши при цьому його властивості, розуміння послідовності виконання відповідних дій, здійснення відповідного аналізу з метою оцінки отриманого результату. Означені компоненти сприяють формуванню у дітей 5-6 років знань про структуру праці, дозволяючи при цьому побачити суть її компонентів. На думку авторки, у дітей старшого дошкільного віку існує особлива чутливість щодо опанування її елементами, а предметно-практична діяльність, у свою чергу, є цікавою й посилюючою для дітей, а щодо дорослих несе у собі певний виховний потенціал [3]. Отже, означена діяльність є чинником формування організованості дітей 5-6 років.

Таким чином, різні види дитячої діяльності мають великий вплив на розвиток особистості дитини, зокрема її вольових рис. Чільне місце у формуванні самовладання дітей 5-6 років належить вихованню, як цілеспрямованому процесу формування особистості. Не менш важливу роль у становленні самовладання дітей 5–6 років відіграє ігрова діяльність, оскільки вона потребує витримки та відповідного структурування стосунків дітей старшого дошкільного віку з ровесниками. Впливає на розвиток самовладання дітей 5–6 років і продуктивна діяльність, оскільки в її основі –

набуття дитиною досвіду у використанні предметів, іграшок, різного роду матеріалів, а також формування художніх вмінь, зокрема у ліпленні, аплікації, художній праці визначення, які лежать в основі створення художньо-пластичних образів. Вона поєднує у собі кілька форм дитячої активності: ліплення й аплікацію, художню працю й в цілому працю дітей і відповідно забезпечує набуття вміння формулювати мету, відшукати необхідний матеріал, врахувавши при цьому його властивості, розуміння послідовності виконання певних предметних дій, здійснення відповідного аналізу з метою оцінки результату, що становить основу самовладання.

Висновки до розділу 1

В основу нашого дослідження покладено такі поняття: *самовладання, дисциплінованість, незалежність, ініціативність, цілеспрямованість, відповідальність, автономність*. Самовладання є системним утворенням, інтегрованою характеристикою особистості з такими складовими, як дисциплінованість – зібраність, витримка, мобілізованість, здатність дотримуватися умов і вимог діяльності; незалежність – уміння обходитись без допомоги дорослого і просити її лише тоді, коли в цьому є реальна потреба; ініціативність – уміння братись за справу за власним бажанням; цілеспрямованість – уміння керуватись своїми переконаннями, принципами, а не випадковими прагненнями; відповідальність – серйозне ставлення до розпочатої справи, здатність надавати перевагу обов'язку перед розвагою, автономність – надання переваги відокремленим від дорослого формі дій.

Зафіксовано, що самовладання дитини зростає з її віком. Цьому сприяє розвиток мислення, волі, емоційної сфери та набуття нею знань, умінь і навичок, які вона отримує з навколишнього середовища під впливом навчання та виховання, що поєднується з прагненням до самостійної організації діяльності, що базується на основі ustalених норм поведінки.

На розвиток особистості дитини, зокрема її вольових рис, мають суттєвий вплив різні фактори, зокрема чільне місце у формуванні самовладання дітей 5-6 років належить вихованню, як цілеспрямованому процесу формування особистості. Важливу роль у становленні самовладання відіграє ігрова діяльність, адже вона потребує витримки та відповідного структурування стосунків дітей старшого дошкільного віку з ровесниками. Впливає на розвиток самовладання дітей 5–6 років і продуктивна діяльність, оскільки в її основі – набуття дитиною досвіду у використанні предметів, іграшок, різного роду матеріалів, а також формування художніх вмінь, зокрема у ліпленні, аплікації, художній праці визначення, які лежать в основі створення художньо-пластичних образів. Вона поєднує у собі кілька форм дитячої активності: ліплення й аплікацію, художню працю й в цілому працю

дітей і відповідно забезпечує набуття вміння формулювати мету, відшукати необхідний матеріал, врахувавши при цьому його властивості, розуміння послідовності виконання певних предметних дій, здійснення відповідного аналізу з метою оцінки результату, що становить основу самовладання.

РОЗДІЛ 2.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTI ОСНОВ САМОВЛАДАННЯ ДІТЕЙ 5-6 РОКІВ

2.1. Методика та процедура дослідження самовладання дітей 5-6 років

На основі висновків, зроблених за результатами теоретичного вивчення проблеми виховання основ самовладання дітей 5–6 років, розроблено програму констатувального експерименту, мета якого полягала у практичному вивченні особливостей самовладання 5-6-річних вихованців в ЗДО та сім'ї дітей.

Реалізація мети констатувального експерименту вимагала розв'язання наступних завдань:

1. Розробити методику констатувального етапу дослідження.
2. Визначити критерії та показники організованості дітей 5-6 років
3. Охарактеризувати рівні розвитку організованості 5-6-річних дітей.
4. З'ясувати вплив дошкільного закладу та сім'ї на міру організованості досліджуваних.

Констатувальний експеримент здійснювався на базі ЗДО селища Дмитрівка Чернігівської області. Усього в експерименті узяли участь 25 дітей 5-6 років, 18 батьків, 9 вихователів даного закладу.

Експеримент проводився в три етапи та вимагав дотримання логіки наукового дослідження: підготовчий, емпіричний, узагальнюючий. Так, на першому етапі узагальнювались висновки теоретичного вивчення проблеми організованості дітей 5-6 років; розроблялась програма констатувального експерименту, добирались та розроблялись діагностичні методи щодо вивчення предмету дослідження.

Програмою передбачалося проведення дослідження у трьох напрямках:
а) експериментальна робота з дітьми 5-6 років; б) експериментальна робота з педагогічними працівниками ЗДО; в) експериментальна робота з батьками вихованців.

Для реалізації поставлених завдань було розроблено комплексну методику констатувального експерименту, до якої діагностичні методи підбиралися з урахуванням когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів. Детальніше про методи, спрямовані на вивчення основ самовладання дітей 5-6 років.

Робота з дошкільниками

Для вивчення **когнітивного компоненту** організованості дітей було використано бесіди з дітьми.

Бесіда № 1 «Про самовладання»

Бесіда з досліджуваними 5-6 років проводилася індивідуально у звичних для дітей умовах і була добровільною. Її мета: на основі дитячих відповідей вивчити особливості знань дітей про самовладання, уявлення про значення самовладання та його ознаки. Це дозволило одержати інформацію щодо уявлень про самовладання у близьких вихованцям людей. Бесіда містила п'ять запитань відкритого типу. Запитання бесіди були взаємопов'язаними та такими, що ускладнювалися: дітям необхідно довести свою думку, чому вони так вважають. Запитання пропонувалися дітям в однаковій послідовності. Оскільки бесіда містила п'ять запитань, а дітей, які на її запитання відповідали 25, усього було отримано та проаналізовано 125 відповідей досліджуваних 5-6 років, які дозволили одержати інформацію щодо їхньої обізнаності із досліджуваного питання.

Бесіда № 2 «Який я?»

Бесіда проводилася в індивідуальній формі. Дитині пропонувалось відповісти на п'ять запитань, три з яких були відкритого типу, а два - з варіантами відповідей, з яких їй необхідно було обрати якусь одну. Питання

бесіди стосувались основ самовладання у дитини, її самокритичності, здатності розуміти себе.

Для вивчення **емоційно-ціннісного компонента** самовладання дошкільників, нами було використано *проективну методу та моделювання ситуації вибору*.

Проективна методика

Мета використання даного метода полягала у виявленні емоційно-ціннісного ставлення до організованості як якості особистості у старших дошкільників. Проводилась індивідуально. Перед дитиною на столі експериментатор розкладав п'ять паперових квадратиків, на кожному з яких була написана назва якості людини – *слухняність, акуратність, самовладання, товариськість, кмітливість*. Дорослий пропонував досліджуваному розкласти їх за власним бажанням на полиці сходинки, зображеної на малюнку. Він уточнював: *найбільш важливі для тебе якості поклади на високі, а менш важливі – на нижні сходинки*. Під час ранжування фіксувалось, яке місце відвела дитина організованості.

Моделювання ситуації вибору

Дана методика спрямована на визначення міри значення організованості для дитини 5-6 років, її ставлення до незалежності, здатності доводити розпочате до кінця, ризикувати, обираючи складне завдання та приймати незалежні рішення.

Означена діагностична процедура передбачала виявлення рівня домагань дитини, яке в цілому характеризує її здатність до вольових зусиль, а також є своєрідною складовою в даному випадку дитячої самооцінки. Матеріали: зразок «Метелик», «Човен з вітрилом», «Будинок», рахувальні палички.

Експериментатор пропонував дитині обрати завдання:

- складне – скласти метелика із 18 рахувальних паличок.
- середньої складності – зобразити човен (12 паличок).
- легке – скласти будинок (6 паличок).

У протоколах фіксувались: 1) вибір дитини; 2) зміна вибору варіанту по ходу виконання або по завершенні роботи; 3) наявність-відсутність звернень до дорослого за допомогою; 4) доведення роботи до кінця; 5) якісно-кількісні характеристики кінцевого результату; 6) реакція дитини на нього.

Вказані прояви засвідчували міру емоційно-ціннісного ставлення дітей 5-6 року життя як базової якості особистості.

Для вивчення **поведінкового компоненту** організованості 5-6-річних дітей було використано *спостереження* за дітьми та *моделювання експериментальної ситуації*.

Спостереження

Для набуття об'єктивних даних щодо характеру організованості досліджуваних обрано метод спостереження. Використано стандартизоване спостереження під час занять з образотворчої діяльності - ліплення та аплікації. Отримані дані фіксувались у відповідних протоколах. Для чистоти експериментального дослідження за кожним досліджуваним було здійснено по 4 сеансів спостережень. Отже, усього було проведено 72 сеансів спостереження.

Моделювання експериментальної ситуації.

Мета: вивчити вміння дітей мобілізуватися й зорганізуватися для незалежного виконання завдання, знаходячи варіанти правильних рішень. Матеріал: частини зображення. Інструкція дорослого: склади частинки так, щоб вийшов цілісний образ (аплікація).

В протоколах фіксувалось :

- чи спромоглася дитина впоратись із завданням незалежно від інших;
- звернення за допомогою до дорослого після автономних спроб або одразу;
- кількість її звернень за допомогою (скільки деталей, стільки можливих підказок дорослого);
- надання переваги словесній чи практичній допомозі дорослого;
- чи відмовлялася від допомоги дорослого (Я сам!), коли знала, як діяти;

- висловлювання дитини (покрокові, дослівні);
- емоційні реакції;
- жести, дії, рухи, що засвідчували радість, незадоволення, розпач тощо.

Завдання передбачалося й пропонувалося для індивідуального виконання, всім дітям в однаковій послідовності, формі подання інструкції.

Аналіз основ самовладання дітей у ході виконання моделюючого завдання здійснювався за такими параметрами: *високі показники* – характеризується прагненням досягати мети, виконувати завдання без сторонньої допомоги, автономно, незалежно від дорослого. У разі об'єктивної необхідності звернення за допомогою, конструктивне її використання; намагання діяти ефективно з витримкою, оптимістично; доведення розпочатого до логічного завершення; *середній показник* – характеризується меншою впевненістю в успіху, залежність від підтримки й допомоги дорослого; *низький показник* – характеризується схильністю до залежної поведінки. В діяльності потребує контролю з боку дорослого. За його відсутності втрата до роботи інтересу, діяльність незавершена. Дія виключно за вказівками і за емоційної підтримки ззовні. Вияв стабільної нездатності вчиняти незалежно без сторонньої допомоги. Прояв одноманітних маніпулятивних дій, низька пізнавальна активність, деструктивні переживання.

Робота з педагогами та батьками

З метою визначення впливу сімейного та суспільного виховання на характер самовладання дітей 5-6 року було проведене вивчення планів роботи, анкетування, спостереження вихователів та анкетування батьків. Детальніше про кожний з означених методів.

Вивчення планів роботи вихователів

Під час аналізу планів ми намагались з'ясувати, яке місце відведене педагогом розвитку самовладання дітей дошкільного віку у ЗДО та у роботі з батьками. Фіксувалося, у яких видах діяльності, формах роботи педагоги найчастіше виховують самовладання.

Анкетування вихователів

Метод анкетування мав на меті виявити уявлення та характер самооцінки педагогами свого ставлення до самовладання; з'ясувати педагогічні умови, методи та прийоми, які, на думку педагогів, сприяють розвитку основ самовладання 5-6-річних дітей. Анкета складалась з 9 запитань: 5 запитань відкритого типу та 4 – закритого (обирається один із можливих варіантів). Всього було отримано 54 відповідей.

Анкетування батьків

Анкета містила 10 запитань, серед яких 5 запитань були закритого, а інші 5 - відкритого типу. Питання були спрямовані на з'ясування уявлень та характеру самооцінки батьками свого ставлення до самовладання та міру розвиненості витримки своєї дитини; визначення методів, які вважаються батьками найбільш дієвими з метою виховання основ самовладання. Для отримання більш правдивих відповідей анкетування передбачало анонімність.

Відповіді педагогів та батьків на запитання анкети дозволяли оцінити системи виховання дітей 5-6 років у дошкільному закладі та сім'ї в якості чинників, які значною мірою визначають (сприяють або гальмують) основ самовладання досліджуваних 5-6 років. Усього було одержано 224 відповідей батьків та вихователів.

Таким чином, емпіричне дослідження особливостей основ самовладання дітей 5-6 років проводилося на основі констатувального експерименту, що передбачав експериментальну роботу з дітьми 5-6 років, педагогами ЗДО, батьками вихованців. У відповідності зі сформульованими завданнями було розроблено методичку, до якої входили: бесіди (Про самовладання, Який Я?), проєктивна техніка, моделювання ситуації вибору, спостереження, експериментування з аплікативним образом (аплікація), аналіз продуктів діяльності (вивчення планів вихователів), спостереження за педагогічними впливами педагогів, анкета для батьків, анкета для вихователів. Означені діагностичні методи було розроблено у відповідності з

критеріями, показниками та складовими самовладання як особистісного дитячого утворення.

2.2. Рівні сформованості основ самовладання дітей старшого дошкільного віку та їх характеристика

У попередній частині дипломної роботи було укомплектовано експериментальну методику. Відповідно до мети дослідження констатувальний етап експерименту було спрямовано на визначення рівнів вихованості самовладання дітей 5-6 років. На цьому етапі нами було використано: бесіди з дітьми *Про самовладання, Який я?*, проєктивну методику, моделювання ситуації вибору, спостереження, експериментування з аплікативним образом. Нижче наведено дані, одержані по кожному з означених методів.

У ході аналізу результатів констатувального експерименту прояви основ самовладання досліджуваних аналізувалися за поданими у таблиці 2.1 критеріями та показниками.

Таблиця №2.1

Критерії та показники вихованості основ самовладання дітей 5-6 років

КОМПОНЕНТИ	ПОКАЗНИКИ
<i>КОГНІТИВНИЙ</i>	розуміє, що самовладання є важливою рисою людини, яка дозволяє утримуватися від дій; розуміє власні почуття і самопочуття, усвідомлює, що може ними за необхідності керувати; усвідомлює, що уміння підтримувати власний емоційний стан і витримку під час досягнення мети є запорукою успіху.
<i>ЕМОЦІЙНО- ЦІННІСНИЙ</i>	поціновує свою здатність до самовладання, виваженість у поведінці, уміння стримувати свої емоції, досягати успіху демонструє своїм одноліткам і дорослим; визнає свої риси, пов'язані з самовладанням, пишається цим.

<i>ПОВЕДІНКОВИЙ</i>	свідомо ставить за мету стримуватися у діяльності, поводить себе самостійно та впевнено, без нагальної потреби не звертається до дорослого за допомогою, стримує свої почуття, досягає мети, радіє успіху.
----------------------------	--

На основі вище перерахованих критеріїв та показників, а також з врахуванням стабільності прояву та збалансованості знань, ставлення та поведінки були виділені рівні самовладання.

Високий. Дитина незалежна й організована в досягненні мети, звертається по допомогу лише у разі об'єктивної необхідності. Характерна висока вмотивованість дій для досягнення результату. Продукти діяльності вирізняються оригінальністю, високою якістю виконання. Дошкільники здатні адекватно оцінювати свою роботу, з несправедливими судженнями інших не погоджуються. Труднощі не зупиняють у досягненні результату.

Оптимальний. Дитина усвідомлює мету і досягає її в процесі виконання. Діє переважно незалежно від дорослого, доводить розпочате до кінця. Має здатність регулювати свою діяльність, виправляти помилки. У роботі іноді проявляє творчу ініціативність. Оцінює свій результат об'єктивно. Продукти діяльності мають якісний характер.

Середній рівень. Дитина виявляє інтерес до діяльності. Діє у знайомих та нескладних умовах переважно незалежно, а в нових часто звертається до дорослого для того щоб впевнитись в правильності своїх дій. Корегує результати лише з ініціативи дорослих. Дошкільник задовольняється посередніми показниками якості виконаної роботи. Загальний характер діяльності репродуктивний.

Низький рівень. Спостерігається залежність в плануванні дій. За відсутності допомоги дитина не завершує розпочате. Задовольняється мінімальними якісно-кількісними результатами діяльності. Не здатна помічати свої недоліки в роботі та виправляти їх. Дитина не проявляє елементи творчості в здійснюваній діяльності.

Зупинимося детальніше на аналізі даних, отриманих по кожному методу дослідження.

Аналіз даних, отриманих під час *бесіди* з дітьми дозволяє зробити такі узагальнення. Лише 35 % дітей змогли відповісти на питання: *Яку людину називають витриманою?*. Найчастіше вони відповідали: *Яка не просить допомоги, Сама все робить*. Решта дітей зовсім не надали відповіді (20%), або ж відповіді дітей 5-6 років були не пов'язані з даним питанням (*Людину сильну, чесну, добру*).

Встановлено, що лише 30% опитаних осіб вибірки мають уявлення про значення самовладання, витримки. Так, опитані відповідали: *Стриманим необхідно бути щоб хвалили батьки, Щоб прибирати в будинку, Щоб не просити допомогу* і. т. д. Решта дітей зовсім не відповіли, або їхні уявлення були неадекватними (*Стриманим потрібно бути щоб слухатись*).

Не викликало труднощів у дітей назвати стриманих дорослих, 80 % 5-6-річних дітей назвали когось з батьків та пов'язували їхню витримку, самовладання із виконанням домашніх справ (*гарно прибирають, швидко і смачно готують їсти і т. д.*). Складніше досліджуваним було назвати однолітків, яким властива витримка. Відтак, лише 20% визначили когось з групи.

Аналіз відповідей дітей на перше запитання бесіди *Який я?* показав, що 55% дітей схильні оцінювати себе іноді стриманими, решта ж – 45% опитаних відповіли, що завжди зібрані, мобільні, самоорганізовані. Проте пояснити, як дізнаються чи є вони стриманими, чи не дуже, змогли не всі. В цілому 50% дітей не змогли відповісти на дане запитання; 50% пояснювали свою витримку тим, що: *складають речі, прибирають, готують їсти*. Це свідчить про те, що 5-6-річні хлопчики та дівчатка вважають себе самостійними на основі трудових вмінь.

Більше половини досліджуваних (55%) на запитання *Як ти поводишся, коли завдання виявляється складним?* зазначили, що звертаються за допомогою до дорослого; натомість 45% опитаних відповіли – *шукаю*

рішення поки не знайду. Зафіксовано, що ніхто з дітей не відповів, що плаче, чи залишає завдання незакінченим, що дуже часто можна спостерігати в реальному житті.

Складним для дітей виявилось запитання *Чого тобі не вистачає, щоб бути стриманим, зібраним?*. Зокрема, 95% опитаних відповіли, що не знають; один досліджуваний (5%) зазначив, що йому не вистачає: *навчитись готувати їсти*.

Аналізуючи наступне запитання (*Що тобі у собі подобається, а що не подобається?*), ми припустили, що дітям легше вказати на свої позитивні якості і вміння, оскільки респондентами надавалися такі відповіді: *подобається те, що я гарно складаю пазли, виготовляю аплікацію, подобається що я розумний, вмю вирізати ножицями* і т. д. Лише 15% дітей назвали те, що не подобається: *не подобається те, що зі мною не дружать, я часто злюсь*.

Отже, отримані дані свідчать про низький рівень сформованості у дошкільників 5-6 років когнітивного компонента основ самовладання. Через завищену самооцінку діти мали схильність не називати свої недоліки, та не визнавали свою поведінку залежною, неорганізованою, не стриманою. Поняття витримки, зібраності дошкільники пов'язують з побутовими процесами (готування їжі, прибирання і т. п.).

Здійснивши аналіз даних, отриманих у ході проведення **проективної методики**, нами було отримано впорядкований ряд даних, які засвідчили особливості ставлення дітей до особистісних рис у представленому їм переліку. Зокрема, 15% дітей віднесли витримку до першого рангу, вважаючи її найважливішою якістю. Всі кількісні дані щодо ставлення дітей 5-6 років подано на рис.1.

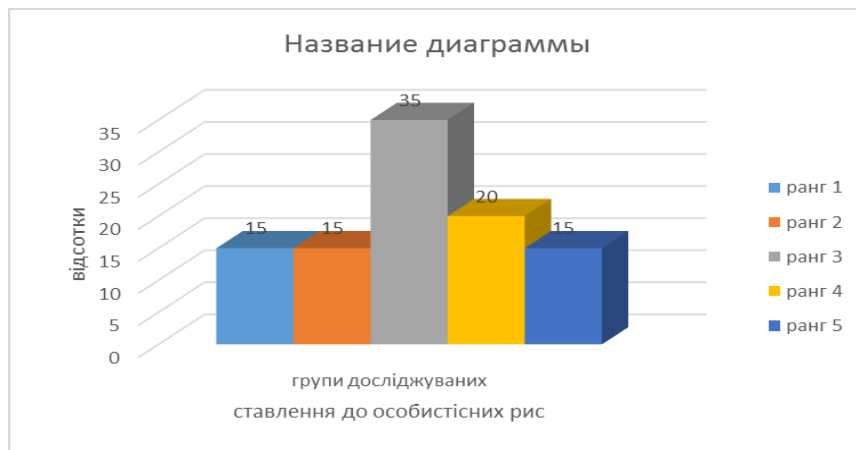

Рис. 1. Кількісний розподіл дітей за результатами ранжування витримки (самоорганізованості) як особистісної якості

Як бачимо, на діаграмі помітно, що 35% дітей надало витримці (самовладанню) третій ранг. Тобто означене особистісна риса є бажаною для дітей, але не головна з перерахованих. Натомість, більшість дітей на перше місце ставили товариську. На другому місці – кмітливість, потім йде витримка (самовладання), акуратність і найменш значимою для дошкільників виявилась слухняність.

Ми припускаємо, що такий розподіл якостей зумовлений тим, що дорослі у ЗДО часто наголошують дітям про важливість бути товаришким (ділитись іграшками, не битись, не дражнитись і т. д.) у дитячій спільноті.

Виявилось, що отримані дані методики, окрім індивідуальних, мають й статеві відмінності. Результати даної методики допомогли визначити, що серед дівчат більшою мірою цінувалась така якість, як акуратність. Хлопці найчастіше обирали на першу сходинку кмітливість. Як з нашої точки зору, це можна пов'язати як з характерологічними особливостями представників сильної статі, так і з особливостями суспільного виховання.

Моделювання ситуації вибору показало, що 50% дітей схильні надавати перевагу ризику, обираючи при цьому складне завдання, проте не всі змогли його реалізувати. Серед цих дітей 20% виконали завдання самостійно та якісно, виявляючи при цьому витримку. Інші діти, маючи складнощі з виконанням, обрали іншу картку (5%), або не завершили розпочате.

Середній рівень складності обрало 15% дітей, які успішно справились із завданням. Після завершення роботи в дітей спостерігавсь задоволений вираз обличчя, були зацікавлені у позитивній оцінці дорослого. Це засвідчували запитання: Гарно я зробила?, Правильно?.

Надали перевагу виконанню простих завдань 35% досліджуваних. Оскільки завдання було нескладним вони його виконали. Різною була якість виконання. 20% дітей клали рівно палички, виправляли неточності, намагались відповідати зразку. Решта дітей прагнули якнайшвидше виконати завдання, незважаючи на якість виконання. Це вказує на відсутність прагнення отримати схвалення дорослого, відсутність інтересу до діяльності. Реакція на результат праці в цих дітей була стримана: *Я все, Склав.*

Таким чином, 40 % дітей проявили незалежність в ході виконання завдання. Довести розпочате до кінця змогли 80% досліджуваних.

Спостереження за дітьми під час занять з аплікації, ліплення, конструювання з паперу виявило, що 15% дітей мають стійкий інтерес до діяльності, і тому не відволікались, доводили розпочате до кінця. Виконані роботи вирізнялись високою якістю та оригінальністю. Наприклад, Оленка проявила творчу ініціативу, доповнивши свою аплікацію *Яблучко* черв'ячком... Діти в достатній мірі володіли необхідними вміннями та навичками роботи з ножицями, фарбами і т. д. Дошкільники які були віднесені до високого рівня часто надавали необхідну допомогу дітям, що сиділи поруч.

Так, для 15% дошкільників характерна самостійність і витримка у роботі, прагнення якісно виконати завдання, довести розпочате до кінця. Творчість проявляють в знайомих ситуаціях, в складних прагнуть додержуватись зразка.

З'ясовано, що 45% дітей проявляли автономно самостійні дії репродуктивного характеру, тобто могли повторити дії, показані педагогом. При виконанні робіт за задумом потребували допомоги. Доповнень чи змін в свої роботи не вносили. Також помічено, що дані діти мали складнощі у

плануванні своєї діяльності. Наприклад, з протоколу спостереження: Аня довго не починає клеїти деталі аплікацію, тільки після пояснення вихователем послідовності дій дівчинка почала діяти. У ході заняття часто звертаються для підтвердження правильності своїх дій, прагнуть схвалення.

25% дітей за результатами спостереження можна розділити на групи. Перша група - іти, які не володіли необхідними вміннями і навичками, що не дозволяло їм проявляти самостійність, витримку. Друга група дітей характеризувалися відсутністю інтересу до заняття: вони часто відволікали інших від завдання, розмовляли. Через це їхні роботи були незакінченими, особливо це стосувалось аплікацій. Третя група характеризувалась тим, що взагалі не контролювала своєї діяльності. Діти були невимогливі до своїх виробів, їх влаштовував будь-який результат своєї діяльності, навіть незакінчений. Вони не могли адекватно оцінити свій виріб, особливо це стосувалося ліплення.

Отже, спостереження виявило, що проявляти творчу ініціативу схильні лише 15% досліджуваних. Саме вони були віднесені до високого рівня розвитку зібраності (як основи самовладання). Переважна більшість дітей прагне виконувати завдання відповідно до зразка. Виявлено, що рівень самовладання залежить від наявності у дитини умінь і навичок, а також досвіду поводити себе певним чином у присутності дорогих.

Аналіз організованості дітей 5-6 років у ході виконання завдання щодо експериментування з аплікативним образом (моделювання) здійснювався за такими параметрами: *високий показник* – характеризується прагненням досягати мети, виконувати завдання незалежно, автономно, без сторонньої допомоги від дорослого. У разі об'єктивної необхідності звернення за допомогою, конструктивне її використання; намагання діяти ініціативно, оптимістично; доведення розпочатого до логічного завершення; *достатній показник* – характеризується тим, що дитина не відмовляється від передчасного втручання дорослого, хоча й знає як діяти. Дитина доводить розпочате до кінця; *середній показник* – характеризується меншою

впевненістю в успіху, залежність від підтримки й допомоги дорослого; *низький показник* – характеризується схильністю до залежної поведінки. В діяльності потребує контролю з боку дорослого. За його відсутності втрата до роботи інтересу, діяльність незавершена. Дія виключно за вказівками і за емоційної підтримки ззовні. Вияв стабільної нездатності вчиняти автономно. Прояв одноманітних маніпулятивних дій, низька пізнавальна активність, деструктивні переживання.

До високого ступеня вияву самовладання було віднесено 15% дітей 5-6 років. Ці діти виконали завдання автономно. Висловлювання дітей були покроковими: *Одну частину склала, Склав догори ногами* і т. д. Діти самі помічали неправильність виконаного завдання і змінювали його без вказівок експериментатора. Не погоджувались на запропоновану допомогу зі сторони експериментатора.

Не відмовлялися від запропонованої допомоги, хоча і знали як діяти (30%) – достатній ступінь організованості.

35% досліджуваних віднесено до середнього ступеня. Вони виконали завдання з допомогою дорослих, після самостійних спроб. Також, кількість звернень була невеликою (до трьох). Для цих дітей достатньою була словесна допомога. Вносили корективи у діяльність після вказівок дорослого.

Низький ступінь зібраності виявили 20% дошкільників, оскільки вони не виявили незалежність при виконанні завдання. Серед цих дітей просили допомогти відразу 5%: *Я не вмю, допоможіть*, і експериментатору доводилось часто надавати практичну допомогу. Висловлювання були покрокові, діти потребували підтвердження правильності своїх дій. Емоційні реакції були стримані. 5% дітей після невдалих спроб не просили допомоги хоч і потребували, в результаті не завершили завдання. Також було помічено, що діти відволікались, не прагнули закінчити завдання власними силами.

Отже, експериментування (аплікативного образу) допомогло виявити, що більшість досліджуваних мають середній ступінь самовладання (40%).

В результаті вивчення особливостей організованості дітей 5-6 років досліджуваних розподілили за мірою розвиненості означеної особистісної риси та надали їм характеристики. Результати здійсненої експериментальної процедури представлено у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

**Кількісний розподіл дітей 5-6 років за рівнем розвиненості у них
самовладання**

Ступінь розвитку	Характеристика дітей	Відсоток
Високий	знає, що таке самовладання, розуміє її значення у своїй діяльності; помічає цю рису у дорослих, однолітків; усвідомлює роль зібраності, витримки задля ефективного виконання роботи; завжди діяльність умотивована з елементами творчості; наполегливо шукає варіанти досягнення мети; ризикує, отримує задоволення від самої діяльності; постійно експериментує, здатен до незалежних дій, автономних пошуків; в отриманому результаті завжди висока якість; виробу надає об'єктивної оцінки; очікує схвалення від дорослих, однолітків	11
Оптимальний	розуміє значення самовладання у своїй діяльності; помічає цю рису у дорослих, дуже рідко в однолітків; усвідомлює роль зібраності (витримки) задля ефективного виконання роботи; діяльність мотивована, інколи містить елементи творчості; шукає варіанти досягнення мети; інколи ризикує, постійно отримує задоволення від самої діяльності; здатен до експериментів, незалежних дій, автономних пошуків; отриманий результат доброї якості; виріб завжди критично оцінює; очікує схвалення від дорослих,	17

	однолітків; від допомоги відмовляється.	
Середній	знає про самовладання у своїх діях; підмічає цю рису у дорослих; нерідко усвідомлює роль організованості при виконанні роботи; діяльність мотивована, допоки все йде добре, за своїм характером репродуктивна; нерідко звертається за допомогою до дорослого; інколи шукає варіанти досягнення мети; мало ризикує, отримує задоволення від діяльності; експериментувати дуже не хоче, задовольняється простим досягненням мети; незалежних дій, автономних пошуків виявляє сам мало лише з допомогою дорослих; на якість результату мало звертає увагу, головне аби було досягнуто мети; виріб критично може оцінити з дорослим; постійно очікує схвалення; від допомоги відмовляється до появи першого ускладнення;	39
Низький	уявлення про самовладання у своїй діяльності слабкі; не здатен виокремити рису в людей; діяльність слабо мотивована і завжди репродуктивна; помилки може виправити лише з дорослим; надто часто звертається за допомогою до нього; головне досягти мети, але якість взагалі мало цікавить; не ризикує, задоволення від діяльності лише тоді .коли вона успішна; незалежних дій, автономних пошуків майже не помітно; не здатен до об'єктивної оцінки; чекає на схвалення дій дорослим; від допомоги ні за яких обставин не відмовиться.	33

Таким, чином, проведення емпіричного дослідження дозволило виокремити рівні вихованості основ самовладання дошкільників 5-6 років і схарактеризувати їх. Так, 11% досліджуваних має *високий рівень* означеної

риси, що є наслідком: знань про витримку (основи самовладання), розуміння її значення у своїй діяльності; виділення цієї риси у дорослих, однолітків; усвідомлення ролі зібраності задля ефективного виконання роботи; завжди умотивованої діяльності з елементами творчості; наполегливості у пошуках варіантів досягнення мети; ризику, отримання задоволення власне від діяльності; постійних експериментів, незалежних дій, автономних пошуків; завжди високої якості виробу, якому завжди надає об'єктивної оцінки; очікування схвалення результатів дій від дорослих, однолітків.

Діти з *оптимальним рівнем (17%)* розуміють значення самовладання (витримки) у своїй діяльності; помічають цю рису у дорослих, дуже рідко в однолітків; усвідомлюють роль зібраності для ефективного виконання роботи; їх діяльність мотивована, інколи містить елементи творчості; шукають варіанти досягнення мети; інколи ризикують, постійно отримують задоволення власне від діяльності; здатні до експериментів, незалежних дій, автономних пошуків; отриманий результат завжди гарної якості, які самі критично оцінюють; очікують схвалення від дорослих, однолітків, але від їх від допомоги відмовляється

Діти з *середнім рівнем (39%)* знають про самовладання (зібраність) та її роль у своїй діяльності; підмічають її дорослих; нерідко діяльність їх мотивована, допоки все йде добре, але за своїм характером вона репродуктивна; нерідко звертаються за допомогою до дорослого; інколи самі шукають варіанти досягнення мети; мало ризикують, проте отримують задоволення від діяльності; експериментують, але не дуже охоче, задовольняються простим досягненням мети; незалежних дій, автономних пошуків виявляють зовсім мало лише з допомогою дорослих; на якість результату мало звертають увагу, головне аби було досягнуто мети; виріб критично можуть оцінити з дорослим; постійно очікують від них схвалення; від допомоги відмовляються до появи першого ускладнення.

Діти з *низьким рівнем самовладання (33%)* мають слабкі уявлення про самовладання у своїй діяльності; не здатні виокремити означену рису в

людей; діяльність слабо мотивована і завжди репродуктивна; помилки можуть виправити лише з дорослим; дуже часто звертаються за допомогою й ніколи не відмовляються від неї; головне для них досягнути мети, не звертаючи уваги на якість результату; не ризикують, задоволення від діяльності є лише тоді, коли є успіх; незалежних дій, автономних пошуків майже не помітно; не здатні надати об'єктивної оцінки, проте чекають схвалення власних дій дорослим.

2.3. Вплив вихователів та батьків на виховання основ самовладання дітей 5-6 років

У попередній частині реалізовано перший блок методики дослідження й здійснено експериментальну роботу з 5-6-річними дітьми. Відповідно, діагностування особливостей витримки, зібраності у різних видах діяльності сприяли виділенню рівнів вихованості у дітей 5-6 років самовладання та розкрито їх характеристики. У цьому розділі представлено увазі другий блок методики: діагностична робота з дорослими. Розглянемо спершу отримані дані у ході експериментальної взаємодії з педагогічними працівниками дошкільного закладу, які було отримано за допомогою спеціально розробленої анкети «Про виховання самовладання».

Зокрема аналіз отриманих відповідей респондентів на перше питання щодо ототожнення себе з особою, що має самовладання, надало цікаву інформацію для міркувань. Така, анкетування показало, що більшість вихователів (74%) оцінюють себе завжди людиною, що має самовладання; ще 13% вважають, що у них є самовладання час від часу; решта 13% відмічають, що вони не є людьми з високим самовладанням, витримкою, радше навпаки. Отже, маємо досить різнобічні погляди педагогічних працівників на себе.

Наступний пункт анкети зорієнтував вихователів на виділення ознак самовладання. Було виявлено неповне, неоднозначне, однобічне розуміння

проявів стриманої, зібраної дитини при аналізі відповідей на запитання: *За якими проявами ви визначаєте, самотійна дитина чи залежна.* Майже половина опитаних педагогів схильні до думки, що проявом є те, що дошкільник розв'язує проблеми незалежно без сторонньої допомоги. 13% педагогічних працівників відповіли, що проявом основ самовладання є зібраність і витримка (мобілізованість) й активність дитини. Також, решта 13% респондентів відповіли: Зібрана й стримана дитина завжди досягає своєї мети. Отже вибірка в цілому зорієнтована лише на один критерій особистісної риси та її прояву.

Аналіз відповідей на третє запитання виявив, що переважна більшість (87%) вихователів вважають, що самовладання є дуже важливою якістю, проте 13% – важлива, але не більше багатьох інших якостей. Таким чином, досліджувані схвалюють необхідність виховання самовладання у дітей 5-6 років як їх особистісної якості, що підтвердило наступне запитання.

Відповіді на запитання «Чи важливе самовладання у дошкільному віці? Чому так вважаєте?» показали, що всі досліджувані визнають важливість самовладання, однак їх погляди різнилися у поясненнях. Так, 37% опитаних вважали, що самовладання, насамперед, впливає на розвиток вольових якостей у дитини, а саме: цілеспрямованості, ініціативності, впевненості у власних можливостях тощо. 13% педагогів підкреслили позитивне значення самовладання для розвитку пізнавальної сфери. 50% вихователів вважали, що розвиток самовладання дошкільника пов'язаний із оволодінням ним потрібними уміннями й навичками.

Наступне запитання стосувалося поведінкових тенденцій щодо тактики педагогічних працівників у вихованні означеної якості. Так, у визначенні дій вихователя, коли дитина стикається з труднощами, половина вихователів відповіло, що показує, як треба робити; 37% досліджуваних вказали на виконання дій замість дитини і лише 13% зазначили, що підбадьорюють, заохочують на автономний пошук. Отже, більшість педагогів надають

перевагу практичній допомозі, або взагалі гальмують розвиток самовладання виконуючи дії замість дитини.

Наступний пункт анкети виявився цікавим з точки зору пояснення респондентами факторів формування досліджуваної риси. Зокрема на запитання (*На вашу думку, міра самостійності дитини визначається*) 63% вихователів вказали на досвід виховання в сім'ї. Інша частина вибірки (37%) опитаних схиляються до думки, що міра організованості визначається переважно віком дитини. Отже, на нашу думку, досліджувані недооцінюють роль цілеспрямованого виховання в умовах освітнього процесу ЗДО для розвитку самовладання дітей 5-6 років.

Проте відповіді на наступне питання анкети дозволили констатувати, що педагоги вважають, що впливають на розвиток основ самовладання 5-6-річних дітей завжди позитивно (100%). На нашу думку, досліджувані спочатку заперечили особисті відповіді на попереднє запитання та одночасно не зовсім об'єктивно відповіли на це питання, адже в практиці виховання завжди трапляються ситуації в яких вихователь своїми діями може пригнічувати прояви незалежної, автономної поведінки й витримки, зібраності дитини в цілому. Як бачимо, респонденти надали не зовсім осмислені відповіді.

Таке припущення підтвердили відповіді на наступний пункт анкети (запитання *Як вважаєте, ви достатньо уваги приділяєте вихованню основ самовладання дітей своєї групи?*). Так, за проведеними підрахунками 63% вихователів визнають, що недостатньо приділяють уваги.

Заслуговують на увагу відповіді, що дозволили виявити, які методи, форми, засоби та прийоми для виховання основ самовладання у роботі з дошкільниками частіше за все використовують вихователі у своїй діяльності. Провідними методами у вихованні основ самовладання відзначають гру та працю (50%). На нашу думку, педагогічні працівники ЗДО недооцінюють значення продуктивної діяльності та гри щодо виховання означеної риси у дітей. Крім того, серед методів та прийомів, які сприяють виникненню

зацікавленості в дітей до незалежних і організованих дій, виділяють читання, розповідання, перегляд картин та ілюстрацій, бесіди за означеною темою (37%); необхідність підтримки, похвали та заохочення до автономних дій дошкільника (13%).

Отже, нами було отримані неоднозначні погляди вихователів на суть, ознаки й особливості їх впливу на організованість дітей 5-6 років. Проте для нас цікавим було з'ясувати, як поводять себе педагоги, коли дитина стикається з труднощами. З цією метою нами було проведене *спостереження* за вихователями під час організованої діяльності й режимних моментів.

Спостереження за реакцією педагогів на звернення дошкільників за допомогою виявило, що здебільшого під час режимних моментів вони обмежувалися словесною докорою (*Ти вже великий, потрібно самому вміти вдягати шкарпетки!*), або активною допомогою з показом.

В організованій діяльності педагогічні працівники ЗДО значно активно використовували підбадьорення (*Спробуй, це легко; Ми вчимося, ніхто не вміє*). Як на наш погляд, це не сприяло повною мірою зорганізувати дітей на активні, незалежні й впевнені дії. Тому для дітей досить часто таких дій педагогів було недостатньо. На заняттях з використання завдань продуктивної спрямованості (ліплення, аплікація) вихователі показували спосіб дій, або виконували дії замість дітей. Зокрема особливо часто це відбувалось коли багатьом дітям необхідна була допомога. Жоден з педагогів ЗДО у таких моментах не висловлював довіру можливостям дитини.

Під час *аналізу планів* навчально-виховної роботи вихователів було звернено увагу на те, що завдання з виховання основ самовладання (витримки та зібраності) виділяються, проте не завжди реалізуються в практичній діяльності вихователів. Особливо це стосується планування роботи з батьками. Педагоги записують в перспективні та календарні плани такі форми роботи з батьками як: консультації, бесіди з питання розвитку основ витримки та зібраності (основи самовладання) у дітей. Проте у бесіді

за змістом планів виявили, що вони не проводяться, за словами вихователів, через брак часу у батьків, педагогів.

Вивчаючи плани роботи помічено, що рідко приділяється увага розвитку основ самовладання дітей під час навчально-пізнавальної діяльності (заняття, спостереження, екскурсії, пізнавально-розвивальні бесіди, експериментування тощо). Вихователі ставлять за мету перевірку засвоєння дитиною матеріалу, опанування нею нових знань, умінь і навичок. Більше уваги розвитку організованості в дітей 5-6-річного віку приділено під час організованої продуктивної діяльності (самостійне застосування засвоєних прийомів роботи у ліпленні, аплікації), комунікативно-мовленнєвої діяльності (розвиток уміння висловлюватися з приводу чогось, відстоювати власну думку, вступати в діалог тощо). Плануючи ігрову діяльність педагоги виділяють ігри за бажанням дітей, що на їхню думку впливає на розвиток основ самовладання у дітей. Як бачимо, педагоги на підсвідомому рівні приділяють увагу продуктивній і ігровій видам діяльності з метою виховання основ самовладання, проте у анкетах висловлювали недовіру до неї. Такі прогалини у знаннях вихователів ЗДО, які було б добре подолати.

Отже, завдання з виховання основ самовладання у дітей знаходять своє відображення у планах роботи вихователя, але епізодично, переважно в образотворчій діяльності. Роботі з батьками, щодо виховання основ самовладання дітей 5-6 років приділено недостатня увага.

Наступний крок – експериментальна взаємодія з батьками вихованців. Із метою більш широкого огляду проблеми виховання організованості в 5-6-річних дітей було проведено **анкетування батьків**.

Зокрема, на запитання анкети (*Чи вважаєте ви себе людиною, у якої розвинене самовладання?*) більшість батьків (45%) виявилися схильні оцінювати себе завжди такими; 13% опитаних відповіли, що вони не дуже розвинене самовладання; 29% - вважають, що виявляють самовладання час від часу; 13% батьків не змогли визначити міру свого самовладання. Як

бачимо, у порівнянні з працівниками дитсадка, у дорослих членів сім'ї менший відсоток тих, хто оцінив себе

З наданих респондентами відповідей, з'ясовано, що досить складно батькам було визначити прояви людини, які притаманне самовладання. 62% батьків залишили це питання без відповіді; 34% батьків відповіло, що люди із високою мірою самовладання незалежні від інших, самостійно вирішують проблеми. Решта 4% - пов'язує цю ознаку із матеріальною забезпеченістю, яка, на їх думку вселяє впевненість у поведінку й тим самим сприяє її більш ефективній організації. У порівнянні з педагогами значна частина досліджуваних відмовилася відповідати, водночас і більш правильні відповіді є достатньо однобокими.

На наступне запитання анкети (*Чи важливе самовладання у дошкільному віці? Чому так вважаєте?*) від респондентів були отримані такі міркування: 21% батьків вбачали важливість витримки й зібраності в дитини лише з метою успішного навчання у школі (у недалекій перспективі); 50% опитаних погодилися з важливістю витримки й зібраності у дошкільному віці, але тільки в плані оволодіння дитиною навичками самообслуговування та самоконтролю; хоча 21% батьків зазначили важливість розвитку означеної якості, але не вони не зуміли точно передати її значення (*Ця якість знадобиться в подальшому житті..., ...дитина повинна бути організованою*). Лише 8% батьків відзначили необхідність витримки й зібраності, тобто самовладання як особистісної риси й підкреслили, що вона сприятиме розвитку в дитини впевненості у своїх діях, уміння діяти за нових незвичних обставин, на основі набутих знань, цілеспрямованості під час досягнення певного результату й відповідальності за свої вчинки.

Що стосується наступного запитання (виховної тактики у формуванні витримки й зібраності), то батьки в основному підказують словесно і показують як треба робити (по 29%), ще 29 % опитаних підбадьорюють дітей, заохочують на незалежних дій, ризику, експериментування з метою пошуку необхідних шляхів розв'язання завдання. І тільки невелика кількість

дорослих (13%) виконує завдання за дитину. Отже, на відміну від вихователів, дорослі члени родини розуміють шкідливість виконання завдання замість вихованців у плані виховання у них організованості, що і підтверджено їх відповідями.

Аналізуючи відповіді дорослих, слід зауважити, що більшість із них вважають своїх дітей витриманими й зібраними. Зокрема біля 60% батьків зазначили, що їхня дитина завжди виявляє самовладання; 35% вказали – виявляє ознаки самовладання періодично, переважно за звичних обставин і це значною мірою залежить від інтересу, настрою. І лише 5% вказують, що їхня дитина частіше проявляє у поведженні ознаки неорганізованої людини.

Цікавими були відповіді батьків на наступний пункт анкети, запитання (*Чим визначається міра витримки й зібраності дитини?*). На яке половина опитаних відповіли (½ вибірки), що означені якості визначається переважно віком. 29% - що досвідом виховання в сім'ї. І лише 21% респондентів вважає, що особливостями виховання в ЗДО.

Як свідчать відповіді на питання анкети, більшість батьків вважають, що вони завжди позитивно впливають на витримку й зібраність дитини (37%). 29% опитаних зазначили – не завжди позитивно. 34% респондентів не можуть визначитися зі своїми впливами: вони вагаються або ж не знають якої міри вплив мають на дитяче самовладання, а також і його модальність (+/-), тобто чи позитив, чи негатив.

Проаналізувавши наступне запитання анкети (*Ви достатньо уваги приділяєте вихованню витримки й зібраності своєї дитини? Чому так вважаєте?*), зафіксували, що значна частина респондентів надали під час анкетування стверджувальну відповідь, пояснюючи це тим, що батько чи мати: *залучаю дитину до прибирання в квартирі, вчу самотійно вдягатись, дитина має обов'язки: заправляє своє ліжко, поливає квіти і т. д.* Таких досліджуваних виявилось біля 58%. Ще 13% дорослих вказали, що надають дитині свободу вибору, відсутність обмежень у діях дитини. Ще одна частина вибірки, 29% опитаних, зазначила, що вони достатньо цьому приділяють

уваги, але не аргументуючи чому. Як бачимо, виховання основ самовладання дитини батьки здійснюють в переважно в трудовій діяльності.

Батьками було окреслено вузьке коло методів, форм, засобів та прийомів, що сприяють вихованню витримки й зібраності в дітей 5-6 років. Понад $\frac{1}{2}$ респондентів вважають, що використання доручень із метою розвитку організованості вистачить у повній мірі. Таких досліджуваних було біля 58%. Інша ж частина вибірки вважають більш ефективними й дієвими демонстрацію та пояснення. Кількість таких досліджуваних склала 42%. На нашу думку, респонденти мають недостатньо системні уявлення щодо шляхів і засобів, а також методи виховання означеної особистісної чесноти.

Таким чином, отримані дані дозволяють говорити про те, що розуміння дорослими (педагогами, батьками) проблеми виховання основ самовладання у дітей 5-6 років в цілому є недостатнім та не зовсім усвідомленим. З нашої точки зору, таке ставлення опитаних батьків і вихователів ЗДО зумовлено низкою причин, серед яких головною виступає неповне й однобічне розуміння феномена самовладання (витримки й зібраності) у дітей 5-6 років.

Зокрема педагоги не у достатній мірі володіють умінням організувати таку педагогічну взаємодію, яка була б зорієнтована на виховання й розвиток основ самовладання, об'єднуючи такі прояви цієї риси, як незалежність, ініціативність, наполегливість, очікування успіху, зібраність, стресостійкість. Означені риси зорієнтовані на виховання у дітей 5-6 років навичок самообслуговування та розвиток здатностей самостійної роботи у дитячій спільноті під час організованих спільних дій, які не потребують постійного контролю з боку дорослого. Непослідовність і відсутність аргументів при визначенні умов, форм та засобів розвитку основ самовладання у дітей 5-6 років, на нашу думку, вказує, що вихователі слабо орієнтуються у механізмах її розвитку й формування у цей віковий період.

Батьки ж потребують уточнення ознак самовладання (витримки та зібраності), а також розробки рекомендацій щодо особливостей його виховання у дітей 5-6 років, що сприятиме більш ефективному формуванню.

2.4. Рекомендована система роботи для оптимізації процесу формування основ самовладання (зібраності та витримки) дітей 5–6 років

З метою оптимізації процесу формування у дітей 5–6 років основ самовладання нами було розроблено систему роботи, що мала б відбуватися із дошкільниками старших груп, батьками й вихователями ЗДО. При цьому основними положеннями, які було закладено в означену роботу були такі педагогічні умови:

- *збагачення знань про зібраність і витримку дошкільників;*
- *вправлення дошкільників в умінні виявляти зібраність і витримку у поведінці, діяльності;*
- *оновлення змісту, форм і методів виховання зібраності та витримки у ЗДО та сім'ї*

Так, обґрунтовуючи першу педагогічну умову – *збагачення знань про зібраність і витримку дошкільників* – ми виходили з того, що словесні методи, зокрема розповідь педагога або бесіда – словесний спосіб передавання матеріалу, що передається в вербальній формі через поняття: розповіді про події; риси характеру; про особливості поведінки тощо. Вони надають можливість невимушено спілкуватися з дітьми, спостерігати за реакціями, посилювати її, або стримувати, при цьому використовуючи міміку, жест, вербальні виразні засоби. При цьому вони досягають поставленої мети, коли є головною ідеєю, що спирається на досвід дітей 5–6 років, викликає в них переживання.

Вагому роль у сприйманні дітей 5–6 років відіграє незвичність інформації для, а також виразність мовлення вихователя. Коли розповідь відповідає означеним вимогам, це мотивує дітей до обміну думками, зокрема оцінних суджень, висловлювань, які відображають ставлення старших дошкільників до прослуханого твору, розповіді однолітків. Такі реакції надають можливість оцінити ефективність розповіді.

Визначаючи наступну педагогічну умову – *вправлення дошкільників в умінні виявляти зібраність і витримку у поведінці, діяльності* – ми виходили з того, що доречним буде використання практичних методів, зокрема прийомів конструювання, ліплення, малювання, аплікації. Основними із цієї групи є вправлення, дитячі досліди й експериментування, а також моделювання. Зокрема вправлення є багаторазовим повторенням особою уявних або практичних дій певного змісту. У одному випадку діти можуть виконувати вправи, копіюючи дії вихователя (наслідування). Інший вид вправ, конструктивний, оскільки за допомогою них дитина виконує завдання, подібні тим, які вона розв'язувала раніше, разом із вихователем. Тобто, дитина на основі інтерференції навичок розв'язує абсолютно нові за змістом вправи [51].

Ще один вид вправ, які використовують для дітей 5–6 років – це творчі, ті, що потребують поєднання різних видів або способів діяльності, або знань і уявлень, які дитина має у своєму розпорядженні. Зокрема діти можуть вправлятися у складанні загадок, у вигадуванні можливого сюжету оповідань, казок, у виготовленні різних іграшок із покидькового матеріалу. Особливістю вправ, які використовують фахівці у дошкільній освіті, полягають у тому, що вони є частиною захоплюючої, проте зрозумілою дитині діяльності, як практичного, так і розумового змісту [7].

Визначаючи наступну педагогічну умову – *оновлення змісту, форм і методів виховання зібраності та витримки у ЗДО та сім'ї* – ми виходили з того, що дорослі мають не лише контролювати процес розвитку у дітей 5–6 років основ самовладання, але й налагодити взаємодію між собою і, при цьому чітко розбиратися, які саме методи й форми є найбільш доцільними. Саме це й зумовило нас внести дану педагогічну умову до основ рекомендованої системи роботи

Таблиця 2.3.

**Методи оптимізації процесу формування у 5–6 років згідно із
визначеними педагогічними умовами**

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ	МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ
<i>Збагачення знань про зібраність і витримку дошкільників</i>	Заняття, ігри-драматизації, читання художньої літератури, тематичні бесіди та складання правил (за Кононко О.Л.)
<i>Вправлення дошкільників в умінні виявляти зібраність і витримку у поведінці, діяльності</i>	Організація трьох спеціально мотивованих занять, використання трьох творчих ігор
<i>Оновлення змісту, форм і методів виховання зібраності та витримки у ЗДО та сім'ї</i>	Батьківські збори, консультації, пам'ятки

Розкриємо означені засоби більш детально.

РОБОТА З ДОШКІЛЬНИКАМИ.

1. Збагачення знань дошкільників про волю та її роль в житті

Проведення занять, читання літератури

Згідно програми формування, з дітьми 5-6 років, які увійшли до складу експериментальної групи, проведена серія занять, в ході яких їм читалася художня література, пов'язана з вольовою поведінкою, вчинками сміливих та боязких героїв. По завершенні читання та бесід з приводу прочитаного продилися ігри-драматизації, героями яких були заяць та вовк. Експериментатор пропонував сміливим дітям виконати роль зайця (побути в його шкурі), а боязким –вовка.

Тематичні бесіди

Бесіди проводилися як невимушена і довірлива розмови. Орієнтовні теми для обговорення: «Самостійність продуктивна і руйнівна», «Для чого нам самовладання?», «Навіщо бути наполегливим?», «Де знадобиться

цілеспрямованість?», «Чим відрізняється впевненість від невпевненості та самовпевненості?», «Кого вважати зібраним?», «Чи так вже важливо бути дисциплінованим?»

Складання правил вольової поведінки»

Педагог має пояснити дошкільникам, що якими б рисами вони не володіли натепер, завжди залишається можливість стати ще хоч трохи більш вольовими. Просто варто дотримуватися певних правил прояву кожної вольової якості, наведених нижче і набути відповідних навичок. Застосовувалися правила вольової поведінки не лише на заняттях, а й під час ігор, занять спортом, художньої діяльності, праці, спілкування з дорослими та друзями. Важливо при цьому пам'ятати: волю слід гартувати щоденно, виконуючи не лише приємні, а й досить складні та не найулюбленіші завдання. Старшим дошкільникам пропонувалося додати до запропонованих і свої власні правила прояву вольових рис характеру. Набір правил подано у Додатках.

Вправління дошкільників в умінні виявляти зібраність і витримку у поведінці, діяльності

У ході формувального експерименту використано три творчих гри розвивального характеру, спрямованих на вправління дітей у вольовій поведінці. Детально вони схарактеризовані у Додатку Ж. Тут подамо лише загальні підходи до їх організації та визначимо спрямованість та специфіку кожної творчої гри.

Перша гра *«Навпаки»* спрямовувала зусилля досліджуваних 5-6 років на пошук альтернативних варіантів розв'язання складної ситуації. Дітям пропонувався набір з трьох іграшок, використовуючи які вони могли засвоїти соціально схвалювані та несхвалювані зразки морально-вольової поведінки.

У другій *«Коли б могло бути так, я...»* також спрямовалася на розвиток волі дітей. Щоб вирішити проблемну ситуацію, дитині старшого дошкільного віку необхідно було докласти вольових зусиль, розібратися у

неправильності поведінки, а також поділитися іграшками з однокласниками, що зазвичай виявляється для них непростим рішенням.

Третя гра «Я зможу...» стимулювала дітей старшого дошкільного віку до розв'язання проблеми, докладання вольових зусиль для досягнення кінцевого результату. Їм пропонується перебрати намисто для ляльки та скласти його у три коробочки (залежно від розміру та кольору).

Окрім цього під час проведення трьох занять практичного характеру (конструювання з паперу) за допомоги вихователя експериментатор на початку роботи актуалізує соціальну важливість виготовленого дошкільниками продукту (закладки, вітальної листівки, іграшки) – вони адресовані рідним людям або молодшим дітям. Посилення мотивації вольових дій мало позначитися як на характері вольової поведінки досліджуваних 5-6 років, так і на результатах цілеспрямованої діяльності.

ВЗАЄМОДІЯ ІЗ ДОРΟΣЛИМИ

Оновлення змісту, форм і методів виховання зібраності та витримки у ЗДО та сім'ї

Програмою передбачається консультативно-просвітницька робота з вихователями дошкільних навчальних закладів, яка реалізовувалася у плідній взаємодії дорослих у такій формі як педагогічні вітальні зустрічі (інша назва педагогічна вітальня). Її мета полягала у сприянні усвідомленню педагогами сутності понять «вольова поведінка», «вольові риси характеру», «самостійність дошкільника», «розвинена воля у людини». Такі дії мають сформувати в них навички педагогічної рефлексії, здатності спостерігати, аналізувати та оцінювати власну діяльність та її результативність.

Таким чином основними завданнями програми стали:

1. Налаштування дорослих на цілеспрямований процес формування вольової сфери дошкільників 5-6 років та добору для цієї мети засобів.
2. Збагачення змісту педагогічної діяльності завданнями, пов'язаними із організацією та підтримкою процесу розвитку основ самовладання дітей 5–6 років.

3. Упровадження диференційованого підходу до розвитку вольових якостей в дітей, зокрема міри їх самовладання.

4. Осмислення змісту, методів і форм роботи з батьками щодо формування у дітей 5–6 років зібраності та витримки (основ самовладання).

5. Використання у процесі формування самовладання дошкільників сучасних освітніх технологій.

Реалізація мети і завдань відбувалась через застосування бесід та консультацій. Робота має базуватися на тезі, згідно з якою педагог повинен усвідомлювати важливість проблеми вольового розвитку дошкільників і володіти різноманітними прийомами. Це уможливить систематизацію знань педагогів щодо засобів підтримки процесу розвитку зібраності та витримки (основ самовладання) дітей 5–6 років.

Просвітницька робота з батьками *передбачала* усунення недоліків у розумінні рідних дорослих про вольові риси характеру, зокрема самовладання (зібраність і витримку), так і методи формування вольових рис у сім'ї. Цей напрям роботи має реалізуватися через застосування таких форм роботи, як бесіди, консультації, організація батьківських зборів інтерактивного характеру та розробки пам'яток з проблеми волі.

Особливу увагу було приділено складанню експериментатором та оформленню дітьми пам'яток для своїх педагогів і батьків. Пам'ятки містили рекомендації щодо того, як вправляти дошкільників у самостійній поведінці (відмова у прямих підказках та показі способу дій, перехід на опосередковану та часткову інструментальну допомогу, надання емоційної підтримки – висловлювання довіри можливостям дитини, нагадування про її минулі успішні досягнення тощо); використання методу поступового наближення трудності (від простого – до складного); надання дитині можливості обирати заняття за його змістом, матеріалами, складністю, тривалістю виконання; періодична регламентація діяльності умовами організації (наявністю-відсутністю допомоги, обмеження у часі виконання тощо); уведення

практики диференційованої самооцінки результатів діяльності за критеріями «самостійно», «оригінально», «правильно», «якісно».

Комплекс формувальних впливів, адресованих дошкільникам, педагогам і батькам має на меті оптимізувати процес розвитку основ самовладання дітей 5-6 років у дошкільному закладі освіти та сім'ї.

Таким чином, основу рекомендованої системи роботи становлять педагогічні умови: *збагачення знань про зібраність і витримку дошкільників; вправлення дошкільників в умінні виявляти зібраність і витримку у поведінці, діяльності; оновлення змісту, форм і методів виховання зібраності та витримки у ЗДО та сім'ї.* Згідно з означеними положеннями дібрано основні засоби впливу на дітей 5–6 років, а також батьків і педагогів ЗДО.

Висновки до розділу 2

Емпіричне дослідження організованості дітей 5-6 років проводилося на основі констатувального експерименту, що передбачав експериментальну роботу з дітьми 5-6 років, педагогами ЗДО, батьками вихованців. У відповідності зі сформульованими завданнями було розроблено методiku, до якої входили: *бесіди (Про самовладання, Який я?), проєктивна техніка, моделювання ситуації вибору, спостереження, експериментування з аплікативним образом (аплікація), аналіз продуктів діяльності (вивчення планів вихователів), спостереження за педагогічними впливами педагогів, анкета для батьків, анкета для вихователів*. Означені діагностичні методи було розроблено у відповідності з критеріями, показниками та складовими самовладання як особистісного дитячого утворення.

В результаті емпіричного дослідження виявлено й схарактеризовано рівні вихованості основ самовладання дошкільників 5-6 років: високий (11%), оптимальний (17%), середній (39%), низький (33%). Виділені рівні є результатом впливів батьків і вихователів на дитячу особистість.

Здобуті у ході експерименту відомості дозволяють говорити про те, що міра розуміння дорослими (педагогами, батьками) питання виховання основ самовладання дітей 5-6 років в цілому є недостатнім й тому не зовсім ефективним. З нашої точки зору, таке ставлення опитаних батьків і вихователів ЗДО зумовлено низкою причин, серед яких головною виступає неповне й однобічне розуміння досліджуваного явища у дітей 5-6 років.

Основу рекомендованої системи роботи становлять педагогічні умови: *збагачення знань про зібраність і витримку дошкільників; вправлення дошкільників в умінні виявляти зібраність і витримку у поведінці, діяльності; оновлення змісту, форм і методів виховання зібраності та витримки у ЗДО та сім'ї*. Згідно з означеними положеннями дібрано основні засоби впливу на дітей 5–6 років, а також батьків і педагогів ЗДО.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження проблеми формування основ самовладання дітей дошкільного віку теоретичному й емпіричному рівнях нами сформульовані наступні висновки:

За першим завданням, нами схарактеризовано основні поняття дослідження, уточнено суть феномену організованості дітей 5-6 років. нами проаналізовані наступні поняття: *самовладання, дисциплінованість, незалежність, ініціативність, цілеспрямованість, відповідальність, автономність*. У найбільш загальному розумінні, самовладання є здатністю людини до витримки та зібраності у діяльності, що дозволяє контролювати власні психічні та фізичні прояви, які заважають досягненню мети. У ході дослідження ми виходили з розуміння, що організованість є системним утворенням, інтегрованою характеристикою особистості з такими складовими, як дисциплінованість – зібраність, мобілізованість, здатність дотримуватися умов і вимог діяльності; незалежність – уміння обходитись без допомоги дорослого і просити її лише тоді, коли в цьому є реальна потреба; ініціативність – уміння братись за справу за власним бажанням; цілеспрямованість – уміння керуватись своїми переконаннями, принципами, а не випадковими прагненнями; відповідальність – серйозне ставлення до розпочатої справи, здатність надавати перевагу обов'язку перед розвагою, автономність – надання переваги відокремленій від дорослого формі дій.

За другим завданням, з'ясовано, що різні види дитячої діяльності мають великий вплив на розвиток особистості дитини, зокрема її вольових рис. Чільне місце у формуванні самовладання дітей 5-6 років належить вихованню, як цілеспрямованому процесу формування особистості. Не менш важливу роль у становленні самовладання дітей 5–6 років відіграє ігрова діяльність, оскільки вона потребує витримки та відповідного структурування стосунків дітей старшого дошкільного віку з ровесниками. Впливає на розвиток самовладання дітей 5–6 років і продуктивна діяльність, оскільки в її основі – набуття дитиною досвіду у використанні предметів, іграшок, різного

роду матеріалів, а також формування художніх вмінь, зокрема у ліпленні, аплікації, художній праці визначення, які лежать в основі створення художньо-пластичних образів. Вона поєднує у собі кілька форм дитячої активності: ліплення й аплікацію, художню працю й в цілому працю дітей і відповідно забезпечує набуття вміння формулювати мету, відшукати необхідний матеріал, врахувавши при цьому його властивості, розуміння послідовності виконання певних предметних дій, здійснення відповідного аналізу з метою оцінки результату, що становить основу самовладання.

Психолого-педагогічні засади формування основ самовладання поєднують у собі наступні умови: перша – витримка та зібраність дитини зростає з її віком, чому сприяє розвиток мислення, волі та вольових рис особистості, а також набуття знань, умінь і навичок, які вона отримує з навколишнього середовища під впливом навчання та виховання; друга - поява прагнення до самостійної організації діяльності, всіх її етапів, що базується на основі усталених норм поведінки у соціумі; третя: витримка та зібраність дитини, тобто її самовладання розвивається від репродуктивного характеру до продуктивного у сукупності всіх видів діяльності, сполучною ланкою між якими є предметно-практична (аналогічно вольовим якостям).

За третім завданням, було виокремлено та схарактеризовано рівні розвитку основ самовладання дітей 5-6 років. Так, 11% досліджуваних має *високий рівень* означеної риси, що є наслідком: знань про витримку та зібраність, розуміння їх значення у своїй діяльності; виділення цієї риси у дорослих, однолітків; усвідомлення ролі зібраності та витримки задля ефективного виконання роботи; завжди умотивованої діяльності з елементами творчості; наполегливості у пошуках варіантів досягнення мети; ризику, отримання задоволення власне від діяльності; постійних експериментів, незалежних дій, автономних пошуків; завжди високої якості виробу, якому завжди надає об'єктивної оцінки; очікування схвалення результатів дій від дорослих, однолітків.

Діти з *оптимальним рівнем (17%)* розуміють значення основ самовладання (витримки й зібраності); помічають цю рису у дорослих, дуже рідко в однолітків; усвідомлюють роль зібраності для ефективного виконання роботи; їх діяльність мотивована, інколи містить елементи творчості; шукають варіанти досягнення мети; інколи ризикують, постійно отримують задоволення власне від діяльності; здатні до експериментів, незалежних дій, автономних пошуків; отриманий результат завжди гарної якості, які самі критично оцінюють; очікують схвалення від дорослих, однолітків, але від їх від допомоги відмовляється

Діти з *середнім рівнем (39%)* знають про витримку та зібраність і їх роль у власній діяльності; підмічають її дорослих; нерідко діяльність їх мотивована, допоки все йде добре, але за своїм характером вона репродуктивна; нерідко звертаються за допомогою до дорослого; інколи самі шукають варіанти досягнення мети; мало ризикують, проте отримують задоволення від діяльності; експериментують, але не дуже охоче, задовольняються простим досягненням мети; незалежних дій, автономних пошуків виявляють зовсім мало лише з допомогою дорослих; на якість результату мало звертають увагу, головне аби було досягнуто мети; виріб критично можуть оцінити з дорослим; постійно очікують від них схвалення; від допомоги відмовляються до появи першого ускладнення.

Діти з *низьким рівнем самовладання (33%)* мають слабкі уявлення про зібраність і витримку у своїй діяльності; не здатні виокремити означену рису в людей; діяльність є слабо мотивована і завжди репродуктивна; помилки можуть виправити лише з дорослим; дуже часто звертаються за допомогою й ніколи не відмовляються від неї; головне для них досягнути мети, не звертаючи уваги на якість результату; не ризикують, задоволення від діяльності є лише тоді, коли є успіх; незалежних дій, автономних пошуків майже не помітно; не здатні надати об'єктивної оцінки, проте чекають схвалення власних дій дорослим.

За четвертим завданням, було досліджено вплив дорослих на виховання основ самовладання дітей 5-6 років у сім'ї та ЗДО. Отримані у ході дослідження результати дозволили зафіксувати, що рівень усвідомленості дорослими суті самовладання та її виховання у дітей 5-6 років в цілому є неповним, а тому малоефективним. Таке ставлення батьків і вихователів ЗДО зумовлено низкою причин, серед яких головною виступає спрощене й однобічне розуміння феномену самовладання у 5-6 років.

Відсутність аргументів і непослідовність педагогів при визначенні умов, форм та засобів розвитку основ самовладання у дітей 5-6 років, на нашу думку, свідчить, що вихователі слабо орієнтуються у механізмах розвитку й формування означеної риси у дітей у цей віковий період.

Батьки вихованців потребують уточнення ознак самовладання дітей 5-6, а також певних рекомендацій щодо особливостей її виховання у старшому дошкільному віці, що сприятиме підвищенню ефективності впливу на означену якість особистості.

За п'ятим завданням, було розроблено рекомендовану систему роботи з оптимізації формування основ самовладання дітей 5–6 років. Її основою стали педагогічні умови: *збагачення знань про зібраність і витримку дошкільників; вправління дошкільників в умінні виявляти зібраність і витримку у поведінці, діяльності; оновлення змісту, форм і методів виховання зібраності та витримки у ЗДО та сім'ї.* Згідно з означеними положеннями до програми дібрано основні засоби впливу на дітей 5–6 років, а також батьків і педагогів ЗДО.

Проведене нами дослідження формування основ самовладання дітей 5-6 років не вичерпує повністю всіх аспектів проблеми. *Перспективами* подальшого наукового пошуку стане перевірка педагогічних умов у формувальному експерименті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. Дошкільне виховання. 2021. (Спецвипуск). 37 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості. У 2 кн. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К.: Либідь, 2003. 278 с.
3. Бех І. Д. Від волі до особистості. Київ: Україна–Віта, 1995. 202 с.
4. Бех І. Зайцева Л. Курс на діяльнісно-компетентнісний підхід. Дошкільне виховання. 2013. № 1. С. 2-5.
5. Бех І.Д. Психологічний супровід особистісно-орієнтованого виховання. Початкова школа. 2003. № 3. С.1-6.
6. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля». 2-е вид. Тернопіль: Мандрівець, 2022. 216 с.
7. Варій М. Й. Загальна психологія: підр. 3-є вид. К.: Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
8. Велика українська енциклопедія. Тематичний словник гасел з напрямку «Філософські науки» (філософія, логіка, етика, естетика) / Укладачі: Арістова А. В., Шліхта І. В.; за загальною ред. проф. Киридон А. М. К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2019. 256 с.
9. Вікова та педагогічна психологія: навч. пос. /О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук. К.: Просвіта, 2004. 416 с.
10. Власова О. І. Педагогічна психологія: Навч. пос. К.: Либідь, 2005. 400 с.
11. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.
12. Горашук В. П. Теоретичні і методологічні засади формування культури здоров'я школярів: дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01. – Х., 2004. –414 с.
13. Гуріна З. В. Допоможемо малюкові зростати самостійним. Дошкільне виховання. 2006. №11. С. 7–9.
14. Гуріна З. В. Психологічно-педагогічні умови становлення самостійності у дітей раннього віку: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 21с.

15. Гурлева Т. Виховуємо відповідальність у дошкільників. Вихователь–методист дошкільного закладу. 2012. № 5. С. 19–29.
16. Демінська Л. О. Аксиологічний підхід у педагогічному процесі. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2010. №4. С. 101-103.
17. Дуткевич Т. В Дошкільна психологія: Навч. посібник. К.: Центр учбової літератури. 2007. 391 с.
18. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): Навч. посіб. К.: Освіта, 1998. 255 с.
19. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К.: Рад.школа, 1989. 194 с.
20. Кузьмінський А. І. Педагогіка. К.: Знання. 2007. 447 с.
21. Лисенко Н. В. Кирста Н. Р. Педагогіка українського довкілля: У 3. х ч. 42: Навч. пос. К.: Слово, 2010. 360 с.
22. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: основні положення: Навч. посібн. К.: ЕксОб, 2006. 304 с.
23. Осадько О. Дошкільне дитинство: проблеми соціалізації та збереження психічного здоров'я. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. : Підр. 3-є вид. К.: Либідь, 2006. С. 408 - 415.
24. Основи психології: Підручник / За заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Вид. 6-те, стереотип. К.: Либідь, 2006. 632 с.
25. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія. К.: Академвидав, 2008. 432 с.
26. Педагогіка: Навчальний посібник. Харків, ТОВ «Одісей», 2003. 352 с.
27. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку. Тернопіль: Мандрівець, 2010. 136 с.
28. Піроженко Т. О. Психічний розвиток дитини дошкільного віку: досвід роботи сучасного дошкільного закладу. Запоріжжя: ЛПС ЛТД, 2003. 168 с.

29. Пісоцький О. П., Пісоцька Л. М. Знання про продуктивні види діяльності дошкільників у структурі професійної компетентності майбутніх фахівців дошкільної освіти. Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки (НДУ ім. Миколи Гоголя) / за заг. ред. проф Є. І. Коваленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2016. №.3. С. 103 - 107.
30. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: навч. посіб. К. : «Академвидав»,
31. Поніманська Т. І., Дичківська І. М. Дошкільна педагогіка. Практикум. К.: Слово. 2004. 352 с.
32. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: «Академ-видав», 2004. 456 с.
33. Приходько Ю. О. Нариси становлення та розвитку дитячої психології Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1999. 205 с.
34. Психологічна готовність шестирічної дитини до школи / упоряд.: К. Муліка. Полтава : ПОІППО, 2008. 84 с.
35. Психологічна енциклопедія / Упор. О. М. Степанов. К.: «Академвидав»,
36. Психолого-педагогічний супровід формування особистості дошкільника: монографія/ За заг. ред. В. Кузя. Умань: ВПЦ «Візаві», 2017. 212 с.
37. Савчин М. В. Вікова психологія: Навч. пос. К.: Академвидав, 2005. 360 с.
38. Словник найбільш уживаних термінів з філософії, логіки, етики, естетики та релігієзнавства / В. І. Павлов, В. О. Лебедєв. Харків: УкрДУЗТ, 2019. 162 с.
39. Соловйова Л. Довільна регуляція дій дошкільника: плануємо–роблюємо–досягаємо. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2021. № 8. С. 30–33.
40. Сучасне заняття у дошкільному закладі / Під ред. Н. Гавриш. Луганськ: Альма-матер, 2007. 496 с.
41. Сучасні підходи до організації освітнього процесу у закладах дошкільної освіти та початковій школі: зб. науково-метод. праць / за заг. ред. О. О. Максимової, М. А. Федорової. Житомир: ФОП Левковець, 2018. 207 с.
42. Таран О. психологічна готовність дитина до школи. К.: Шк. світ, 2010. 128 с.

43.Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості. К.: Марич, 2009. 232 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Орієнтовний перелік питань для бесіди «Про самовладання» з дітьми старшого дошкільного віку

1. Яку людину називають стриманою?
2. Навіщо бути стриманим, зібраним?
3. Кому живеться легше – стриманому чи нестриманому? Чому?
4. Кого з дорослих ти вважаєш зібраним, стриманим? Чому?
5. Кого з однолітків ти вважаєш стриманим? Чому?

Орієнтовний перелік питань для бесіди «Який я ?» з дітьми

старшого дошкільного віку

1. Ти:

- завжди стримана(ний)
- іноді стримана, іноді – ні
- не дуже стримана
- завжди нестримана

2. Як ти дізнаєшся, стримана(ний) ти чи не дуже?

3. Як ти поводишся, коли завдання виявляється складним:

- шукаю рішення, поки не знайду
- звертаюся до дорослого за допомогою, втрачаю до нього інтерес, залишаю незакінченим
- дратуюся, нервую, плачу

4. Чого тобі не вистачає, щоб бути стриманим, зібраним?

5. Що тобі у собі подобається, а що не подобається?

Протокол моделювання ситуації вибору

І.П. дитини _____

<i>Показники</i>	<i>Зміст показників</i>
1.Вибір дитини;	
2. Зміна вибору варіанту по ходу виконання або по завершенні роботи;	
3.Наявність-відсутність звернень до дорослого за допомогою;	
4.Доведення роботи до кінця;	
5. Якісно-кількісні характеристики кінцевого результату;	
6.Реакція дитини на результат	

Протокол спостереження за дітьми на заняттях практичної спрямованості

III дитини _____

<i>Показники вихованості організованості</i>	<i>Зміст показників</i>	
Прояви незалежності	Виконує завдання самостійно	
	Звертається за допомогою зразу	
	Звертається за допомогою після самостійних спроб	
Характер цілеспрямованості	Діє наполегливо, не відволікається на стороннє	
	Доводить розпочате до кінця	
	Кидає роботу незавершеною	
Вияв творчої ініціативи	Придумує, щось за власним бажанням	
Відстоювання власних рішень	Не погоджується з несправедливою оцінкою інших, доводить правильність своєї думки	

Протокол моделювання експериментальної ситуації

П.І. дитини _____

Спостережувані факти										
Самостійне виконання завдання	Звертання за допомогою до дорослого		Кількість звернень		Надання переваги		Відмова від допомоги дорослого коли знала, як діяти	Висловлювання (покрокові, дослівні)	Емоційні реакції	жести, дії, рухи
	Зразу	Після самостійних спроб	скільки деталей	стільки можливих підказок	словесній допомозі	практичній допомозі				

АНКЕТА

Шановні вихователі!

Будемо вдячні за відповіді на наші запитання.

1. Ви людина:

- витримана завжди
- витримана час-від-часу
- не дуже стримана
- нестримана
- не знаю.

2. За якими проявами ви визначаєте, людина, яка має самовладання? _____

3. Ви вважаєте, що самовладання:

- дуже важлива якість;
- важлива, проте не більше багатьох інших якостей;
- не дуже важлива;
- неважлива;
- не знаю.

4. Чи важливе самовладання (витримка, зібраність) в дошкільному віці? Чому так вважаєте? _____

5. Як ви вчиняєте, коли дитина стикається з труднощами:

- підбадьорюєте, заохочуєте не самостійний пошук;
- нагадуєте те, що вона вже уміє та знає;
- даєте навідні вказівки
- підказуєте спосіб дії;
- показуєте, як треба робити;
- виконуєте за неї.

5. На вашу думку, міра самовладання дитини визначається:

- переважно її віком;
- досвідом її виховання в сім'ї;
- особливостями виховання у ЗДО.

8. Ви впливаєте на розвиток самовладання дітей:

- завжди позитивно;
- не завжди позитивно;
- частіше негативно, ніж позитивно;

- як правило, негативно;
- не знаю.

9. Як вважаєте, ви достатньо уваги приділяєте вихованню самовладанню дітей своєї групи? _____

10. Які методи, форми, прийоми, засоби виховання самовладання дітей дошкільного віку застосовуєте? _____

Дякуємо за допомогу!

АНКЕТА

Шановні батьки!

Будемо вдячні за відповіді на наші запитання.

2. Ви людина:

- витримана завжди
- витримана час-від-часу
- не дуже стримана
- нестримана
- не знаю.

2. За якими проявами ви визначаєте, ви людина, яка має самовладання чи ні?

3. Самовладання:

- дуже важлива для життя якість;
- важлива, проте не більше багатьох інших якостей;
- не дуже важлива;
- неважлива;
- не знаю.

4. Чи важливе самовладання дитини у дошкільному віці? Чому так вважаєте? _____

5. Як ви вчиняєте, коли дитина стикається з труднощами:

- підбадьорюєте, заохочуєте не самостійний пошук;
- нагадуєте те, що вона вже уміє та знає;
- даєте навідні вказівки;
- підказуєте спосіб дії;
- показуєте, як треба робити;
- виконуєте за неї.

6. До якої категорії дітей ви відносите свого (ю) сина (доньку) :

- витриманий, зібраний (а) і завжди;

- витриманий, зібраний (а) періодично, переважно у знайомих ситуаціях та залежно від інтересу, настрою;
- частіше не витриманий, не зібраний (а);
- завжди не витриманий, не зібраний (а) без допомоги не працює.

7. Міра витриманості, зібраності дитини визначається:

- переважно її віком;
- досвідом її виховання в сім'ї;
- особливостями виховання у ЗДО

8. На вашу думку, ви впливаєте на розвиток організованості дітей:

- завжди позитивно;
- не завжди позитивно;
- частіше негативно;
- завжди негативно;
- не знаю.

9. Як ви вважаєте, ви достатньо уваги приділяєте вихованню витриманості, зібраності своєї дитини? Чому так вважаєте? _____

10. Які методи, форми, прийоми, засоби виховання витриманості, зібраності своєї дитини ви використовуєте? _____

Дякуємо за допомогу!

Гра «НАВПАКИ»

Мета: стимулювати дітей до пошуку альтернативних варіантів вирішення ситуацій завдяки вольовій поведінці.

Матеріал. Набір із трьох іграшок (три ляльки; три ведмедики; котик, песик, півник тощо).

Хід гри: Використовуючи дві іграшки, вихователь демонструє дітям негативний варіант поведінки, супроводжуючи показ відповідною розповіддю. Наприклад, одна лялька грається іграшками, а поряд із нею сидить інша лялька, їй сумно, у неї немає іграшок. Потім запитує у дітей, чи подобається їм поведінка першої ляльки, яка не помічає, що комусь сумно, не запрошує подругу до гри. Після оцінювання вчинку педагог пропонує гравцям сказати, як слід учинити, щоб було правильно. Використовуючи третю іграшку, один із бажаючих демонструє позитивний учинок.

ГРА «А ЯКБИ Я...»

Мета: вчити дітей докладати вольових зусиль до поставленого завдання.

Хід гри: Діти і дорослий розташовуються на килимку, сівши колом. Вихователь починає речення, наприклад: «Якби я почала прибирати іграшки, то ...(обов'язково б завершила цю справу)», «Якби я побачила стареньку іграшку з відломленою деталлю, я б (обов'язково її полагодила)...» або «Якби я дізналась, що мій друг хворіє, я б (обов'язково провідала його) ...» тощо. Діти один за одним продовжують речення, називають свій варіант поведінки в запропонованій ситуації. У тому випадку, якщо відповідь суперечить, вихователь переадресовує речення наступному гравцеві: «А якби ти...?».

Якщо й далі звучить небажана відповідь, вихователь сама пропонує позитивну альтернативу: «А якби я побачила розкидані іграшки, я прибрала б їх...». Головне, у перебігу гри уникати оцінювання відповідей дітей, приймаючи всі запропоновані ними варіанти.

Гра «Я зможу...» стимулювала дітей старшого дошкільного віку до розв'язання проблеми, докладання вольових зусиль для досягнення кінцевого результату. Їм пропонується перебрати намисто для ляльки та скласти його у три коробочки (залежно від розміру та кольору). Експериментатор заохочує бажання усіх дошкільників завершити розпочату справу, а по завершенні роботи обговорює з ними, що було їм робити найприємніше, найлегше, а що – найважче і чому. Дорослий висловлює довіру можливостям усіх дітей, що сприяє їхній вольовій активності.

Гра 3 . «Я ЗМОЖУ...»

Мета: спонукати дітей до виявлення вольових зусиль для досягнення кінцевого результату діяльності.

Хід гри: Діти розташовуються за столами. Кожній дитині дають завдання перебрати різні намистинки. Вихователь говорить, що ніби лялька Марійка розірвала своє улюблене намисто і для того, щоб їй допомогти, діти повинні перебрати намистинки і скласти їх у три окремі коробочки. Під час виконання даного завдання стимулюється бажання дітей завершити справу до кінця, не відволікатися на стороннє, не кидати роботу незавершеною.